

Procena Održivog Razvoja Poljoprivrede na Kosovu

Oktobar 2024

Odricanje od odgovornosti:

Ovaj izveštaj je podržan od strane Projekta za Promociju Zapošljavanja u Privatnom Sektoru (PPSE) i pripremljen od strane tima istraživača, Laura Courbois, Arben Mehmeti i Egzon Bajrami. Mišljenja izražena i argumenti predstavljeni ovde ne odražavaju nužno zvanične stavove Švajcarske Agencije za Razvoj i Saradnju (SDC), Projekta PPSE, Swisscontact a ili Instituta Riinvest.

Izvršni Rezime	3
1. Uvod	5
2. Ciljevi Istraživanja i Metodologija	5
2.1. Ciljevi.....	5
2.2. Metodologija	6
3. Kontekst razvoja poljoprivrede na Kosovu	7
3.1. Ekonomski Rast na Kosovu.....	7
3.2. Trenutno stanje: sektor poljoprivrede.....	8
3.3. Izazovi koji utiču na sektor poljoprivrede na Kosovu.....	9
3.4. Održiva poljoprivreda na Kosovu	10
3.5. Ključni akteri koji promovišu održivu poljoprivredu	12
4. Regulative i Politički Okviri	16
4.1. Strateški dokumenti, regulativni okviri i politike Kosova relevantni za prelazak ka održivosti u poljoprivrednom sektoru.....	16
4.2. Druge relevantne politike i strategije	21
4.3. Komparativna analiza politika i strategija Kosova i EU	26
5. Procena spremnosti poljoprivrednog sektora.....	28
5.1. Postojeće prakse održivosti i inicijative koje sprovode mala i srednja preduzeća (MSP) u poljoprivrednom sektoru Kosova	28
5.2. Izazovi i prepreke s kojima se suočavaju poljoprivredna mala i srednja preduzeća u Kosovu prilikom usvajanja održivih praksi.	32
5.3. Prilike i oblasti intervencije.....	35
6. Opcije finansiranja i finansijski mehanizmi	39
6.1. Izvori finansiranja iz javnog sektora.....	39
6.2. Izvori Finansiranja iz Privatnog Sektora	42
6.3. Ostali izvori finansiranja	43
6.4. Alternativne mogućnosti finansiranja u okviru IPARD III programa	45
7. Mogućnosti/preporuke za podršku održivom i zelenom tranziciji.....	47
8. Prilog 1 – Spisak zainteresovanih strana	54
9. Prilog 2 – Informacije o propisima.....	55

Izvršni Rezime

Ovaj izveštaj predstavlja sveobuhvatnu analizu sektora održive poljoprivrede na Kosovu, naručenu od strane projekta Promocija Zapošljavanja u Privatnom Sektoru (PPSE). Studija je usklađena sa Nacionalnom Strategijom Razvoja Kosova 2030 i Zelenom Agendom za Zapadni Balkan, posebno sa obavezama navedenim u „Sofijskoj Deklaraciji“ o održivoj poljoprivredi i proizvodnji hrane. Glavni cilj je da se olakša tranzicija Kosova ka konkurentnoj, inovativnoj i ekološki održivoj ekonomiji, sa posebnim fokusom na sektor poljoprivrede.

Kontekst i Ciljevi

Ekonomski pejzaž Kosova karakteriše se strukturom usmerenim ka sektoru usluga, pri čemu poljoprivreda doprinosi manji, ali značajan deo BDP-u, približno 7,4%. Uprkos značajnom rastu poljoprivredne proizvodnje u poslednjoj deceniji, ovaj sektor se suočava sa izazovima poput fragmentacije zemljišta, zastarele infrastrukture, ograničenog pristupa finansijama i ekoloških pritisaka. Projekat PPSE je naručio ovu studiju kako bi se procenila spremnost malih i srednjih preduzeća (MSP) u poljoprivrednom sektoru Kosova da prihvate održivost i prakse zelene tranzicije. Ciljevi studije uključuju evaluaciju trenutnih praksi održivosti, identifikaciju prepreka, procenu dostupnih mehanizama podrške, analizu regulatornih okvira i prepoznavanje prilika za intervencije.

Metodologija

Studija je koristila pristup kombinovanih metoda, kombinujući kvalitativna i kvantitativna istraživanja kako bi se steklo duboko razumevanje trenutnog stanja održive poljoprivrede na Kosovu. Istraživački dizajn je uključivao pregled literature, intervju sa ključnim informantima (KII) i diskusije u fokus grupama (FGDs) sa širokim spektrom zainteresovanih strana, uključujući državne zvaničnike, MSP, nevladine organizacije i međunarodne organizacije. Uzorak je bio usmeren na četiri ključna poljoprivredna podsektora sa visokim potencijalom za održive prakse: jagodičasto voće, lekovito i aromatično bilje (MAPs), mlekarstvo i povrće.

Ključni Nalazi

1. **Trenutno Stanje Održive Poljoprivrede:** Studija je pokazala da, iako postoji sve veća svest i primena održivih praksi među MSP u poljoprivrednom sektoru Kosova, značajni izazovi i dalje postoje. Ključne prakse koje su usvojene uključuju korišćenje solarnih panela, organskih đubriva, sistema za kap po kap navodnjavanje i pridržavanje standarda kao što su Global GAP i organska sertifikacija. Međutim, ove prakse su u velikoj meri vođene spoljnim grantovima i subvencijama, uz ograničenu inicijativu samih poljoprivrednika.
2. **Prepreke za Usvajanje:** Glavne prepreke za usvajanje održivih praksi uključuju brige o ekonomskoj održivosti, nedostatak tehničke podrške i obuke, nedovoljnu primenu propisa i odsustvo uzornih farmi. Mnogi poljoprivrednici smatraju da su održive prakse finansijski neisplative bez jasnih i trenutnih ekonomskih koristi, što dovodi do otpora prema promenama.
3. **Mehanizmi i Resursi Podrške:** Studija je istakla ključnu ulogu vladine i donatorske podrške u promovisanju održive poljoprivrede. Međutim, efikasnost ovih mehanizama podrške često je ograničena nedovoljnom koordinacijom, neadekvatnim programima obuke i nedostatkom svesti među poljoprivrednicima o dostupnim resursima. Finansijski

mehanizmi, uključujući direktna plaćanja i grantove, postoje, ali je potrebno bolje ih uskladiti sa ciljevima održivosti.

4. **Regulatorni i Politički Okviri:** Regulatorni okvir za poljoprivredu na Kosovu se postepeno usklađuje sa standardima EU, ali značajni nedostaci i dalje postoje, posebno u oblastima zaštite životne sredine, upravljanja vodama i održive upotrebe zemljišta. Strategija za poljoprivredu i ruralni razvoj (ARDS) 2022-2028 postavlja ambiciozne ciljeve za usklađivanje poljoprivrednih politika Kosova sa Zajedničkom Poljoprivrednom Politikom (CAP) EU, ali je implementacija spora i neujednačena.
5. **Prilike za Intervenciju:** Izveštaj identifikuje nekoliko ključnih oblasti za intervenciju, uključujući unapređenje tehničke obuke i savetodavnih usluga, poboljšanje pristupa tržištu za proizvode proizvedene na održiv način, pružanje ekonomskih podsticaja prilagođenih održivim praksama i jačanje veze između privatnog sektora i akademske zajednice. Konkretno prilike uključuju ulaganje u infrastrukturu za upravljanje otpadom, promovisanje usvajanja obnovljivih izvora energije i iskorišćavanje potražnje na tržištu za podsticanje održivosti.

Zaključci i Preporuke

U zaključku, iako je poljoprivredni sektor Kosova na putu ka održivosti, postoji potreba za jačim i koordinisanim naporima kako bi se prevazišli postojeći izazovi. Preporuke uključuju:

- **Jačanje Tehničke Podrške:** Unapređenje tehničke obuke i savetodavnih usluga za poljoprivrednike je od suštinskog značaja za povećanje usvajanja održivih praksi. To bi trebalo da uključuje uspostavljanje posvećenih kancelarija unutar lokalnih opština i podsticanje javno-privatnih partnerstava.
- **Prilagođavanje Finansijskih Podsticaja:** Finansijski mehanizmi bi trebali biti bolje usklađeni sa ciljevima održivosti, uključujući prilagođene sheme granta koje podstiču usvajanje ekološki prihvatljivih praksi. Praćenje i procene uticaja ovih investicija su ključne za osiguranje efikasnosti.
- **Poboljšanje Pristupa Tržištu:** Olakšavanje pristupa domaćim i međunarodnim tržištima za poljoprivredne proizvode proizvedene na održiv način može povećati potražnju za zelenim praksama. Sektori orijentisani na izvoz, kao što su MAPs, pružaju model kako tržišni zahtevi mogu promovisati održivost.
- **Jačanje Regulatornih Okvira:** Postoji potreba za strožom primenom postojećih propisa i razvojem novih politika koje su usklađene sa standardima EU, posebno u oblasti zaštite životne sredine i upravljanja resursima.
- **Unapređenje Svesti i Obrazovanja:** Podizanje svesti među poljoprivrednicima i potrošačima o prednostima održive poljoprivrede je od suštinskog značaja. Uključivanje održivosti u kurikulum škole i proširenje istraživanja o održivim praksama podržaće dugoročni razvoj sektora.

1. Uvod

Kao što je navedeno u Nacionalnoj Strategiji Razvoja Kosova 2030¹, **Kosovo teži uspostavljanju povoljnog poslovnog okruženja i aktivno doprinosi razvoju konkurentne ekonomije fokusirane na proizvodne i vrednosno dodate uslužne aktivnosti**. Inovacija, koja je ključni faktor konkurentnosti, i cirkularna ekonomija, kao model održivog razvoja, biće značajno naglašeni u ovoj novoj ekonomskoj putanji. Prema strategiji 2030, ekonomska transformacija Kosova biće zasnovana na konkurentnim, inovativnim i ekološki održivim preduzećima, olakšavajući povoljne uslove za povećano učešće kosovskih preduzeća na međunarodnim tržištima i u lancima vrednosti.

U skladu sa opštim ciljevima navedenim u Zelenoj Agendi za Zapadni Balkan, „Sofijska Deklaracija“ uključuje posvećenu sekciju koja se bavi Održive Poljoprivrede i Proizvodnje Hrane. U okviru ovog okvira, **Kosovo je zvanično potvrdilo svoju snažnu posvećenost unapređenju održivosti u oblasti poljoprivrede i proizvodnje hrane** potpisivanjem ovog ključnog sporazuma. Ova posvećenost podrazumeva osiguranje da različiti sektori njegove industrije hrane—uključujući poljoprivredu, preradu, distribuciju, svest o zdravoj ishrani i efikasno upravljanje otpadom hrane—budu usklađeni sa standardima i praksama koje je uspostavila Evropska unija.

U skladu sa strateškim pravcem Vlade Kosova, koja je integrisala obaveze za promovisanje zelene tranzicije u nacionalne politike, i u koordinaciji sa naporima donatorske zajednice i razvojnih agencija, projekat Promocija Zapošljavanja u Privatnom Sektoru (PPSE) ima za cilj da iskoristi svoje opsežno iskustvo za napredovanje ovog zajedničkog cilja. Cilj PPSE projekta je da poveća konkurentnost preduzeća na Kosovu promovišući održive prakse, stvarajući zelena radna mesta i podstičući ekonomski prosperitet unutar čistog okruženja.

Izveštaj prvo ispituje regulatorne i političke okvire Kosova, ističući nedostatke i oblasti za poboljšanje, posebno u usklađivanju sa standardima EU. Zatim sledi analiza trenutnog stanja održive poljoprivrede na Kosovu, identifikujući ključne prakse, prepreke za usvajanje i mehanizme podrške. U sledećem poglavlju se prikazuju različiti finansijski mehanizmi dostupni za podršku zelenoj poljoprivrednoj tranziciji, a na kraju izveštaj završava preporukama za jačanje tehničke obuke, poboljšanje pristupa tržištu za proizvode proizvedene na održiv način i unapređenje primene propisa kako bi se podstaklo usvajanje održivih praksi.

2. Ciljevi Istraživanja i Metodologija

2.1. Ciljevi

Kako bi dodatno doprinela unapređenju zelenih i održivih inicijativa u poljoprivrednom sektoru, **PPSE naručuje studiju koja ima za cilj da proceni spremnost i pripremljenost malih i srednjih preduzeća (MSP) u poljoprivrednom sektoru Kosova u vezi sa njihovim prelaskom ka održivosti i prihvatanjem praksi zelene tranzicije**.

Specifični ciljevi studije uključuju:

¹ <https://kryeministri.rks-gov.net/en/national-development-strategy-2030/>

Procena Trenutnih Praksi Održive Poljoprivrede:

- Procena postojećih praksi i inicijativa održivosti koje sprovode MSP u poljoprivrednom sektoru Kosova.
- Utvrđivanje nivoa svesti i razumevanja među poljoprivrednim MSP o zelenoj tranziciji i prednostima održivosti.

Identifikovanje Prepreka i Izazova:

- Istražiti glavne izazove i prepreke s kojima se suočavaju poljoprivredna MSP na Kosovu prilikom usvajanja održivih praksi.
- Analizirati finansijske, regulatorne i tehničke prepreke koje ometaju zelenu tranziciju.

Procena Mehanizama i Resursa Podrške:

- Istražiti dostupne izvore finansiranja i mogućnosti, uključujući IPARD III, za podršku inicijativama održivosti poljoprivrednih MSP.
- Procena efikasnosti trenutne vladine i institucionalne podrške u olakšavanju zelene tranzicije.

Analiza Regulatornih i Političkih Okvira:

- Pregledati strateške dokumente Kosova, regulatorne okvire i politike relevantne za prelazak poljoprivrednog sektora na održivost.
- Identifikovati nedostatke i nesaglasnosti u politikama koje mogu ometati zelenu tranziciju MSP.
- Uporediti i referencirati relevantne politike ili strategije EU i međunarodnih organizacija u vezi sa zelenim tranzicijama u poljoprivrednom sektoru.

Identifikovanje Prilika i Oblasti Intervencije:

- Identifikovati ključne prilike unutar poljoprivrednog sektora koje MSP mogu iskoristiti u svojoj održivoj tranziciji.
- Definirati specifične oblasti intervencije koje će pomoći MSP da prihvate održive i ekološki prihvatljive poslovne prakse..

2.2. Metodologija

Ova studija je primenila pristup kombinovanih metoda, kombinujući kvalitativne i kvantitativne istraživačke tehnike kako bi procenila spremnost i pripremljenost malih i srednjih preduzeća (MSP) u poljoprivrednom sektoru Kosova za zelenu tranziciju. Metodologija je osmišljena da prikupi duboke uvide i robusne podatke o trenutnim praksama održivosti, izazovima i prilikama, kao i o efikasnosti mehanizama podrške i regulatornih okvira.

Dizajn Istraživanja

Dizajn istraživanja uključuje sledeće ključne komponente:

Pregled Literature: Proveden je temeljit pregled relevantnih dokumenata, uključujući ključne političke dokumente, pravne okvire i strateške planove. Ovaj pregled je pružio osnovno razumevanje postojećih politika i strategija koje promovišu održivu poljoprivredu na Kosovu.

Prikupljanje Primarnih Podataka:

Intervjui sa Ključnim Informantima (KIs): Provedeni su dubinski intervjui sa različitim zainteresovanim stranama, uključujući vladine zvaničnike, predstavnike međunarodnih organizacija, NVO i druge relevantne tržišne aktere, uključujući pružaoce finansijskih usluga i dobavljače poljoprivrednih inputa. Ovi intervjui su imali za cilj prikupljanje detaljnih informacija o trenutnim praksama, svesti, izazovima i mehanizmima podrške.

Diskusije u Fokus Grupi (FGDs): Organizovane su diskusije u fokus grupama sa različitim grupama, kao što su MSP, poljoprivrednici i predstavnici NVO. Ove diskusije su olakšale istraživanje zajedničkih iskustava, percepcija i kolektivnih uvida o održivim praksama i zelenoj tranziciji.

Pristup Uzorkovanju

Uzimajući u obzir opseg studije, primenjen je ciljano uzorkovanje. Studija se fokusirala na četiri ključne poljoprivredne podsektore sa visokim potencijalom za uključivanje u zelenu tranziciju: meko voće, lekovito i aromatično bilje (MAPs), mlečne proizvode i povrće. Ovi podsektori su izabrani na osnovu njihove ekonomske važnosti, prisustva na tržištu, konkurentne pozicije i značajnog broja poljoprivrednika angažovanih u njima.

Puni spisak zainteresovanih strana konsultovanih za ovo istraživanje nalazi se u Aneksu 1.

Analiza Podataka

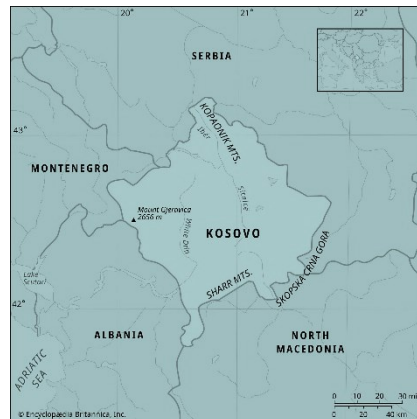
Prikupljeni podaci i pregledani materijali analizirani su uglavnom korišćenjem kvalitativnih metoda. Konkretno, izvršena je tematska analiza transkripata intervju i diskusija u fokus grupama kako bi se identifikovali ključni obrasci, teme i uvidi. Ovo je uključivalo kodiranje podataka i kategorizaciju u smislenih tema koje se odnose na prakse održivosti, izazove i mehanizme podrške.

3. Kontekst razvoja poljoprivrede na Kosovu

3.1. Ekonomski Rast na Kosovu

Kosovo, ekonomija srednje gornje klase, pretežno je orijentisana na usluge, pri čemu je većina radne snage zaposlena u sektoru usluga. Nakon opadanja usled pandemije, ekonomija se oporavila i nastavila da raste, dok je inflacija, koja je naglo porasla 2022. godine zbog globalnih faktora, počela da se smanjuje 2023. godine.

Kosovo je klasifikovan kao mala ekonomija srednje gornje klase, sa BDP-om od 9,68 milijardi evra u 2023.² godini. Ekonomija zemlje je pretežno orijentisana na usluge, pri čemu sektor usluga čini 45,5% BDP-a. Industrija i poljoprivreda doprinose sa 27,6% i odnosno 7,4%.³

² <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/UVK>

³ <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Zapošljavanje je pretežno u sektoru usluga, koji čini 72% radnih mesta, dok industrija i poljoprivreda zapošljavaju 23,9% i 4% radne snage. ⁴Smatra se da neformalni sektor čini 35% zaposlenosti, prema podacima iz 2017. godine.⁵

Ekonomija Kosova, koja je pokazala značajnu otpornost nakon pandemije COVID-19, sada doživljava umereniji rast, ali se očekuje da će se nastaviti širiti. Nakon smanjenja BDP-a od 5,3% u 2020. godini, ekonomija se oporavila sa rastom od 10,7% u 2021. i 3,5% u 2022. godini. ⁶Oporavak u 2022. godini bio je podstaknut jačim izvozom, povećanom privatnom potrošnjom, višim doznakama i većim kreditiranjem banaka. Ekonomski rast je pretežno vođen sektorima trgovine i usluga. Do trećeg kvartala 2023. godine, BDP je porastao za 6,6% u odnosu na prethodnu godinu.

Inflacija, koja je naglo porasla 2022. godine usled rasta globalnih cena hrane i energenata izazvanih ratom Rusije u Ukrajini, počela je da se smanjuje u 2023. godini kako su globalne cene sirovina usporile. Očekuje se dalji pad inflacije do 2025. godine. ⁷Inflacija je opala sa 11,6% u 2022. godini na 4,9% u 2023. godini, što je rezultat nižih cena sirovina.

3.2. Trenutno stanje: sektor poljoprivrede

Tokom protekle decenije, poljoprivredna industrija Kosova je porasla za 54% zahvaljujući povećanim ulaganjima i podršci vlade, dok je istovremeno diversifikovala svoju proizvodnju i suočila se sa izazovima u zapošljavanju i pristupu tržištu, pri čemu je udeo sektora u BDP-u blago opao, a trgovinski deficiti su se nastavili uprkos poboljšanoj produktivnosti.

Tokom poslednjih deset godina, poljoprivredna industrija Kosova je rasla, pri čemu je njen output povećan sa 428 miliona evra u 2013. godini na 658 miliona evra u 2022. godini. ⁸Ovaj porast od 54% uglavnom je rezultat većih ulaganja i državne podrške. I pored ovog rasta u vrednosti, udeo sektora u BDP-u blago je opao sa 8,4% na 7,8% u 2023. godini. Pored toga, godišnja stopa rasta sektora bila je prilično promenljiva, sa rastom koji se dogodio samo u dve od šest godina od 2017. do 2022. godine, pri čemu je poslednja godina pokazala skroman porast od samo 4,5%.

U pogledu poljoprivredne proizvodnje, sektor poljoprivrede Kosova je tokom protekle dve decenije diversifikovao svoju proizvodnju, sa značajnim rastom u proizvodnji voća i povrća, stočarstvu i mlekarstvu, kao i specijalnim kulturama. Konkretno, poljoprivredni sektor Kosova se značajno razvio, pri čemu su osnovne kulture kao što su pšenica i kukuruz stabilno proizvodile između 50.000 i 90.000 tona godišnje. Krompir i raznovrsno povrće takođe značajno doprinose ukupnoj proizvodnji, dok voće čini oko 30.000 tona svake godine. Što se tiče izvoza, sveže povrće i voće su istaknuti, posebno prema susednim zemljama i EU. Tržišta za bilje, lekovite biljke i organske proizvode su u porastu, uz rastuće izvozno tržište vina. Uprkos izazovima kao što su pristup tržištu i konkurentski pritisci, poljoprivredni sektor Kosova koristi prednosti proizvoda visoke vrednosti i specijalizovanih tržišta, unapređujući prakse i kvalitet proizvoda kako bi podstakao rast kako na domaćem, tako i na međunarodnom nivou.

⁴ https://ilostat ilo.org/data/countryprofiles/?ref_area=KOS

⁵ https://economyfinance.ec.europa.eu/document/download/00bb7307-1694-4c7e-99de-5c3e662b2172_en?filename=tp070_en.pdf

⁶ https://economyfinance.ec.europa.eu/document/download/00bb7307-1694-4c7e-99de-5c3e662b2172_en?filename=tp070_en.pdf

⁷ <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

⁸ <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Uloga sektora u zapošljavanju ostaje minimalna, beležeći najniže nivoe u Zapadnom Balkanu. Ovaj pad povezan je sa demografskim promenama, kao što su niže stope fertiliteta i značajna emigracija mladih, kao i modernizacijom sektora.⁹ Dodatno, neformalno zapošljavanje je rasprostranjeno na Kosovu, posebno u poljoprivredi. Poljoprivredno zemljište čini oko 38% ukupne površine Kosova. Kao i u drugim zemljama Zapadnog Balkana, sektor se karakteriše polusubzistencijalnim uzgojem na malim, fragmentiranim parcelama. Prema najnovijim podacima iz Agencije za statistiku Kosova, prosečna veličina poljoprivrednog gazdinstva iznosi približno 1,5 hektara. Ovo je generalno manje u poređenju sa mnogim susednim zemljama, a posebno u odnosu na prosek EU koji iznosi 17,4 hektara.¹⁰

U sektoru hrane i pića, trgovina se suočila sa značajnim deficitom, dostigavši 739 miliona evra u 2021. godini. Iako je nominalni deficit porastao, delimično zbog rasta inflacije, odnos izvoza i uvoza se poboljšao sa 5% u 2010. godini na više od 10% u 2021. godini¹¹. Ova pozitivna promena pripisuje se poboljšanoj produktivnosti u poljoprivrednom sektoru, podstaknutoj modernizovanom infrastrukturom i povećanim ulaganjima.

3.3. Izazovi koji utiču na sektor poljoprivrede na Kosovu

Kao što je navedeno, sektor poljoprivrede Kosova suočava se sa nekoliko ključnih ograničenja koja ograničavaju njegov rast, produktivnost i održivost. Ova ograničenja su ukorenjena u ekonomskim, strukturnim, ekološkim i institucionalnim izazovima.

Ukratko, pregled je prikazan u tabeli u nastavku:

OGRANIČENJE	OPIS
Fragmentirano Vlasništvo Zemljišta	Poljoprivredno zemljište na Kosovu je visoko fragmentirano, sa malim i raširenim parcelama koje otežavaju efikasnu poljoprivrednu proizvodnju. Mnoge farme su porodične i prosečno su manje od 2 hektara, što otežava ostvarivanje ekonomije obima i ograničava ulaganja u modernu poljoprivrednu praksu. Fragmentacija dovodi do neefikasnosti, viših troškova proizvodnje i poteškoća u mehanizaciji i navodnjavanju.
Zastarela Infrastruktura i Tehnologija	Mnoge infrastrukturne komponente poljoprivrede na Kosovu su zastarele, uključujući sisteme za navodnjavanje, skladišne objekte i transportne mreže. Poljoprivrednici često koriste staru mašineriju i nemaju pristup savremenim poljoprivrednim tehnologijama.
Ograničen Pristup Finansijama	Poljoprivrednici na Kosovu se suočavaju sa značajnim izazovima u pristupu finansijama. Poljoprivredni sektor se smatra visokorizičnim od strane banaka, što dovodi do ograničene dostupnosti kredita i visokih kamatnih stopa. Pored toga, mnogi poljoprivrednici nemaju odgovarajuću kolateralnu imovinu za obezbeđivanje kredita. To ograničava ulaganja u modernizaciju farmi, proširenje i usvajanje novih tehnologija.

⁹ <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=24031&langId=en>.

¹⁰ <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/73319.pdf>

¹¹ <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=24031&langId=en>.

Nedovoljno Razvijene Poljoprivredne Savetodavne Službe I Obrazovanje	Poljoprivredne savetodavne službe, koje poljoprivrednicima pružaju tehnička znanja i obuku, nedovoljno su razvijene na Kosovu. Nedostatak efikasnih savetodavnih službi i obrazovanja u oblasti poljoprivrede znači da mnogi poljoprivrednici nisu svesni ili ne znaju kako da primene savremene i održive poljoprivredne prakse. To ograničava produktivnost, smanjuje inovacije i usporava usvajanje ekološki prihvatljivih praksi.
Slab Pristup Tržištu I Lanci Vrednosti	Poljoprivredni sektor Kosova suočava se sa slabim pristupom tržištu, kako na domaćem, tako i na međunarodnom nivou. Lanci vrednosti su nedovoljno razvijeni, a poljoprivrednici imaju ograničene mogućnosti za uključivanje u prerađu proizvoda s dodatkom vrednošću.
Ekološki Izazovi I Klimatske Promene	Poljoprivredni sektor Kosova je osetljiv na ekološke izazove poput degradacije zemljišta, nestašice vode i zagađenja. Pored toga, klimatske promene uzrokuju sve češće i ozbiljnije vremenske nepogode, uključujući suše, poplave i temperaturne oscilacije.
Slaba Institucionalna Podrška I Upravljanje	Poljoprivredni sektor Kosova pati od slabije institucionalne podrške, uključujući neujednačenu primenu politika, ograničenu koordinaciju između vladinih agencija i nedovoljnu sprovedbu propisa. Poljoprivredne politike često nisu u potpunosti usklađene sa standardima EU, koje Kosovo teži da ispuni.
Nedostatak Radne Snage I Depopulacija Ruralnih Područja	Ruralna područja Kosova suočavaju se sa depopulacijom, pri čemu mnogi mladi ljudi migriraju u urbana područja ili inostranstvo u potrazi za boljim prilikama. To je dovelo do nedostatka radne snage u poljoprivredi, gde je radna snaga sve starija i sve više nedovoljna.
Nedovoljni Standardi Bezbednosti I Kvaliteta Hrane	Kosovo se suočava sa izazovima u sprovođenju standarda bezbednosti hrane i kvaliteta, koji su ključni za pristup međunarodnim tržištima. Mnoge farme i objekti za prerađu ne ispunjavaju potrebne standarde, a nedostaje i infrastruktura za praćenje i sertifikaciju. Nedovoljni standardi bezbednosti hrane i kvaliteta ograničavaju sposobnost Kosova da izvozi poljoprivredne proizvode, posebno u EU.

3.4. Održiva poljoprivreda na Kosovu

Kosovo je postigao značajan napredak u oblasti održive poljoprivrede, iako se njegovi napori još uvek razvijaju i suočavaju s brojnim izazovima. Uključenost zemlje u održivu poljoprivredu obuhvata kombinaciju političkih inicijativa, usvajanja održivih praksi od strane poljoprivrednika i međunarodne saradnje.

Evo pregleda ključnih aspekata angažovanja Kosova u održivu poljoprivredu:

Politički i strateški okvir

Vlada Kosova je razvila strategije usmerene na promociju održive poljoprivrede. Program za poljoprivredu i ruralni razvoj (ARDP) za period 2014-2020 postavio je temelje za poboljšanje

poljoprivrednih praksi, s fokusom na održivost. Nova strategija za 2022-2028 nastavlja ovaj trend, naglašavajući zaštitu životne sredine, efikasnost resursa i ruralni razvoj.

Pored toga, poljoprivredne politike Kosova postepeno se usklađuju sa standardima EU kao deo njegovih aspiracija za integraciju u EU. To uključuje usvajanje mera vezanih za zaštitu životne sredine, bezbednost hrane i održive poljoprivredne prakse. O ovome se detaljnije raspravlja u Poglavlju 6 ovog izveštaja.

Održive poljoprivredne prakse

Neki poljoprivrednici na Kosovu primenjuju agroekološke prakse, kao što su rotacija useva, smanjena upotreba hemijskih đubriva i druge relevantne prakse održivosti. Pored toga, postoji sve veće interesovanje za organsku poljoprivredu, iako ona čini još uvek mali deo ukupne poljoprivredne proizvodnje. Poljoprivrednici postepeno usvajaju organske prakse, uz podršku vladinih subvencija i podsticaja. O ovome se dalje razrađuje u Poglavlju 5 ovog izveštaja.

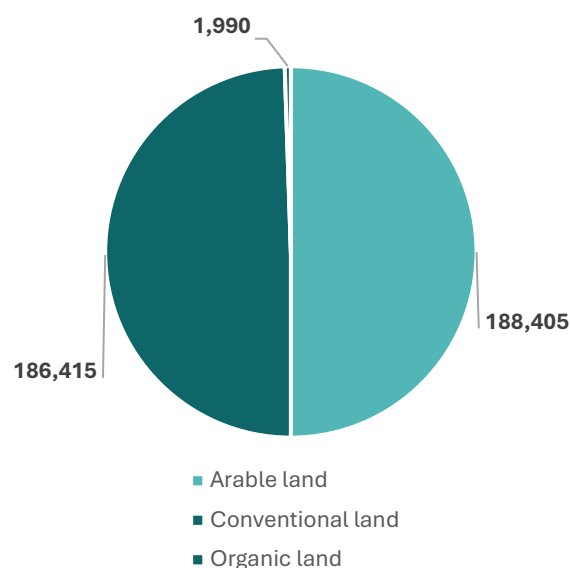
Organska Proizvodnja

Kosovo ima povoljne klimatske uslove i zemljište za organsku poljoprivredu. Površine sa sertifikovanim organskim usevima su se proširile na Kosovu. Prema izveštaju FiBL-a iz 2023. godine, zabeležen je porast od 24,1%, sa ukupno 1990 ha, što čini 0,5% obradivog zemljišta. Ukupno ima 56 proizvođača i 19 prerađivača, pri čemu je većina zemljišta zasadjena lekovitim i aromatičnim biljkama (MAP) i 136 ha sa drugim usevima. Od 481,000 ha šuma, 373,488 ha je organski sertifikovano za divlju sakupljanje (FiBL IFOAM – Organics International. Statistika i trendovi u organskoj poljoprivredi 2023).

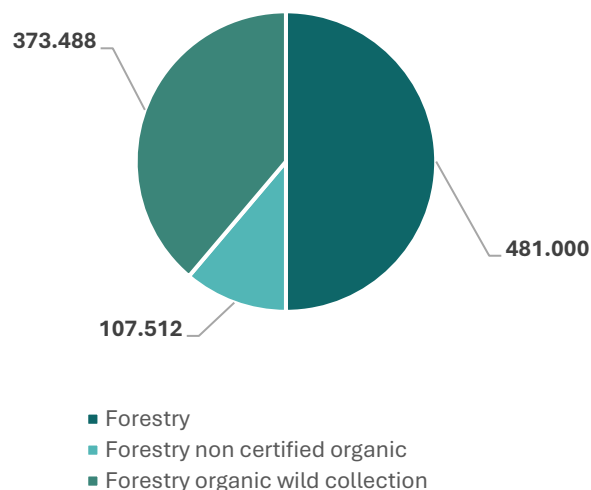
Uzgoj lekovitih i aromatičnih biljaka (MAP) i sakupljanje ne-drvenih šumskih proizvoda (NWFP) su važni jer se implementiraju tehnologije zasnovane na održivoj poljoprivredi. Ovo omogućava sertifikovanim organskim poljoprivrednicima da dele svoje znanje i iskustva s drugim poljoprivrednicima, uključujući ekološke aspekte proizvodnje sa kojima se većina farmi nije upoznala.

Domaće tržište organskih proizvoda se širi, vođeno rastućom svesti potrošača, a organski proizvodi iz Kosova nalaze prilike za izvoz, posebno u EU. Treba napomenuti da su, pored zahteva za izvoz, uspostavljanje punktova za sakupljanje i subvencije uticali na rast površina pod organskim kulturama, s posebnim naglaskom na uzgoj lekovitih i

Slika 1: Površina obradivog zemljišta (ha)

Slika 2: Šumska područja (ha)

aromatičnih biljaka (MAP). Kao rezultat toga, sektor MAP-a i ne-drvenih šumskih proizvoda (NWFP) može poslužiti kao dobar model za razvoj održive poljoprivrede i prenos znanja na druge poljoprivredne sektore u Kosovu.

Međunarodna saradnja i podrška

Različite međunarodne organizacije, uključujući Evropsku uniju, USAID, SDC i druge, pružaju finansijsku i tehničku podršku poljoprivrednom sektoru Kosova. Ovi programi često se fokusiraju na poboljšanje održivosti, uključujući promociju organske poljoprivrede, unapređenje upravljanja vodama i podršku ruralnom razvoju. Međunarodni partneri su takođe uključeni u obuku i izgradnju kapaciteta za poljoprivrednike na Kosovu, promovišući najbolje prakse u održivoj poljoprivredi.

3.5. Ključni akteri koji promovišu održivu poljoprivredu

Na Kosovu, nekoliko ključnih aktera je uključeno u promociju održive poljoprivrede. To uključuje vladine institucije, međunarodne organizacije, nevladine organizacije (NGO), akademske institucije i privatni sektor. Svaki od ovih aktera igra ključnu ulogu u oblikovanju politika, pružanju podrške i implementaciji inicijativa koje podstiču održive poljoprivredne prakse.

INSTITUCIJA	ULOGA	KLJUČNE INICIJATIVE
Ministarstvo Poljoprivrede, Šumarstva I Razvoja Ruralnog Razvoja (MPŠRR)	Primarna vladina institucija odgovorna za razvoj i implementaciju poljoprivrednih politika na Kosovu je Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i razvoja ruralnih područja (MAFRD). Ova institucija nadgleda programe vezane za ruralni razvoj, održive poljoprivredne prakse, subvencije i podršku poljoprivrednicima. MAFRD takođe igra ulogu u usklađivanju poljoprivrednih politika Kosova sa standardima EU, koji uključuju mere održivosti.	Ministarstvo implementira Program za poljoprivredu i ruralni razvoj (ARDP), koji uključuje komponente fokusirane na zaštitu životne sredine, organsku poljoprivredu i održivo korišćenje zemljišta.
Sekretarijat za agroekološku politiku i najmanje pogodne oblasti (LFA)	Odgovorno je za izradu sveobuhvatnih tehničkih dokumenata, smernica i administrativnih uputstava koja podržavaju agroekološke mere u okviru programa ARDP i IPARD. Takođe, uključuje koordinaciju informativnih kampanja i saradnju sa različitim akterima kako bi se odgovorilo na potrebe ruralnog stanovništva.	Ova jedinica je predložila agroekološki plan broj 3 kao pilot projekat za letnju ispašu u planinskim pašnjacima, za koji se očekuje da će koštati 200.000 evra u 2025. godini i ima za cilj zaštitu biodiverziteta.
Ministarstvo Životne Sredine, Prostornog Planiranja I	Odgovorno je za ekološke politike, uključujući upravljanje vodama, očuvanje biodiverziteta, kao i nekoliko oblasti u poljoprivredi. Rad	Inicijative uključuju projekte upravljanja vodnim resursima, napore za očuvanje zemljišta i

Infrastrukture (MŽSPI)¹²	ove sekcije je usmeren na osiguravanje da poljoprivredne aktivnosti ne štete životnoj sredini i na promociju održivog upravljanja resursima.	regulative za smanjenje zagađenja iz poljoprivrede.
Agencija Za Podršku Investicijama I Preduzećima Kosova (KIESA), Pod Ministarstvom Industrije, Preduzetništva I Trgovine (MIET)	Kosovska državna agencija zadužena za promociju i podršku investicijama, izvozu, turizmu, malim i srednjim preduzećima (MSP) i ekonomskim zonama u Republici Kosovo.	Pored podrške stranim investitorima, kroz različite programe subvencija, MIET i KIESA su posvećeni pružanju kontinuirane podrške preduzećima na Kosovu, pomažući im da postanu konkurentnija nudeći proizvode sa visokom dodatom vrednošću i na kraju povećavajući izvoz na međunarodno tržište.
Agencija za Zaštitu Životne Sredine Kosova (KEPA)	Ekološko praćenje i održive poljoprivredne prakse u cilju smanjenja uticaja na životnu sredinu.	
Savetodavna Služba Za Poljoprivredu I Ruralni Razvoj Kosova (KARDAS)	Pružila poljoprivrednicima dragocene smernice i obuke o održivim poljoprivrednim praksama. Primenom ovih praksi, poljoprivrednici mogu povećati svoju produktivnost i promovisati održivost na svojim farmama. Pored toga, KARDAS se kontinuirano koristi za postizanje ciljeva postavljenih u ARDP-u. Ovi ciljevi fokusiraju se na povećanje poljoprivrednog prihoda sa farmi kroz poboljšanje tržišne konkurentnosti, produktivnosti i ruralnog razvoja.	
Institut Za Poljoprivredu Kosova (KIA)	Tehnička i naučna podrška za tehničke sektore MAFRD-a, kontrola kvaliteta poljoprivrednih inputa, hrane i očuvanje životne sredine, kao i istraživanje sorti poljoprivrednih kultura (pšenica, ječam, kukuruz i krompir) u agroekološkim uslovima Kosova. Istraživački radovi u pravcu stvaranja sorti pšenice, hibrida kukuruza itd., pripremni radovi za osnivanje genetske banke za različite kulture, analize zemljišta, identifikacija i inventarizacija štetnih bioloških agenata (štetočine,	Istraživanja o organskoj poljoprivredi, upravljanju štetočinama i zdravlju zemljišta su neki od doprinosa KIA-a održivoj poljoprivredi.

¹²<https://www.mit-ks.net/>

	patogeni, korovi itd.), kao i razvoj poljoprivrednih tehnologija i praksi koje promovišu održivost i povećavaju poljoprivrednu produktivnost.	
Univerziteti i Istraživački Instituti	Poljoprivredne inovacije, obuka i usavršavanje budućih poljoprivrednih stručnjaka, kao i sprovođenje istraživanja o održivoj poljoprivredi. Neke od univerziteta primenjuju istraživačke projekte za održivu poljoprivredu i deo su ciljeva održivog razvoja (SDG), te sarađuju sa više univerziteta širom sveta.	Istraživački projekti fokusiraju se na održivu proizvodnju useva, upravljanje zemljištem i sisteme stočarstva. Takođe, nude kurseve i savetodavne usluge koje promovišu održivost u poljoprivredi.
Nevladine Organizacije (NGO)	Podrška održivim poljoprivrednim praksama i unapređenje znanja i izgradnja kapaciteta aktera takođe igraju značajnu ulogu.	Inicijative uključuju podršku organskoj poljoprivredi, pružanje obuka o održivim praksama i pomoć poljoprivrednicima u pristupu tržištima za održive proizvode.
Kosovo Chamber of Commerce (KCC)	Analizira ekonomsku situaciju i aktivno promoviše nove i napredne lokalne poslovne modele, kao i internacionalizaciju kosovskog preduzetništva. Takođe pomaže u promociji preduzeća i usklađivanju kosovskog društva sa evropskim principima.	
Nacionalna Agencija Za Kvalifikacije¹³ (NQA)	Razvija akreditovane profesionalne programe za poljoprivredu u poslednjih nekoliko godina (npr. organska proizvodnja).	
Organica	Promoviše svoje proizvode i angažuje se u lobiranju na stranim izvoznim tržištima kako bi ojačala saradnju među učesnicima u industriji i unapredila rast sektora, ali i razvoj sektora organskih proizvoda ne-drvenih šumskih proizvoda (NWFP) i medicinskih aromatičnih biljaka (MAP) kroz održivu berbu NWFP-a i kultivaciju MAP-a. ¹⁴	Aktivnosti uključuju obuke za organsku sertifikaciju, organizaciju pijaca za poljoprivrednike i zagovaranje politika koje podržavaju organsku poljoprivredu.
Pepeko	Cilj joj je da ojača i doprinese razvoju sektora prerade voća i povrća na Kosovu, uključujući implementaciju	Uključena je u: Promociju prerade sa dodatom vrednošću; Podršku standardima

¹³<https://akkks.rks-gov.net/#>

¹⁴<https://organika-ks.org/en/home/>

	različitih standarda koji su usklađeni sa održivim razvojem. ¹⁵	kvaliteta i sertifikaciji; Unapređenje pristupa tržištu; Zagovaranje i uticaj na politiku; Obuku i izgradnju kapacitet; Podsticanje održivih lanaca snabdevanja.
Mjedra e Kosovës (Kosovska malina)¹⁶	Asocijacija koja predstavlja uzgajivače malina na Kosovu. Osnovana je kako bi podržala razvoj industrije malina, koja je postala važan deo poljoprivrednog sektora zbog velike potražnje za malinama na domaćem i međunarodnom tržištu.	Kroz svoju podršku održivim poljoprivrednim praksama, pristupu tržištu, kontroli kvaliteta i zagovaranju, asocijacija pomaže da se obezbedi da uzgoj malina ostane održiv i ekološki odgovoran izvor prihoda za poljoprivrednike širom Kosova.
Fondacija za razvoj poljoprivrede AgroDev¹⁷	Funkcioniše kao nevladina organizacija (NGO) posvećena poboljšanju života poljoprivrednika i ruralnih zajednica kroz različite programe i inicijative usmerene na povećanje poljoprivredne produktivnosti, održivosti i pristupa tržištu.	Kroz svoje sveobuhvatne programe u izgradnji kapaciteta, pristupu tržištu, inovacijama i zagovaranju, AgroDev podržava rast i održivost poljoprivrednog sektora Kosova, doprinoseći blagostanju poljoprivrednika i šire ruralne populacije.
The part of AgroDev is the AgroPortal¹⁸	Veb sajt koji putem društvenih mreža informiše zainteresovane aktere o koristima za poljoprivredni sektor.	
Razvoj poljoprivrede Kosova (IADK)¹⁹ Nacionalna organizacija	Povećati razvoj socio-ekonomske sredine u ruralnim oblastima podržavajući poljoprivredne aktivnosti, reintegraciju povratnika, smanjenje siromaštva, smanjenje uvoza, promovisanje dobrih poljoprivrednih praksi i smanjenje nezaposlenosti, uključujući sve socijalne grupe bez obzira na religiju, etničku pripadnost ili pol.	
Evropska Unija (EU)	Glavni podržavalac održive poljoprivrede na Kosovu, pretežno kroz finansiranje i tehničku pomoć.	Projekti finansirani od strane EU uključuju podršku organskoj poljoprivredi,

¹⁵<https://pepeko.org/en/about-us/>

¹⁶<https://www.internationalblueberry.org/mjedra-e-kosoves/>

¹⁷https://keptrust.org/en/kep_jobs/agricultural-development-foundation-agrodev-general-manager/

¹⁸<https://agroportal-ks.com/>

¹⁹<https://iadk.org/>

	Podrška EU je povezana sa potencijalnim članstvom Kosova u EU, što zahteva usklađivanje sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom (CAP) koja naglašava održivost.	programe ruralnog razvoja i inicijative usmerene na poboljšanje bezbednosti hrane i ekoloških standarda.
SDC, GIZ-et, Caritas, CNVP, USAID, Care international, Svetska Banka itd.	Podržava razvoj poljoprivrede na Kosovu kroz različite programe usmerene na poboljšanje produktivnosti, održivosti i pristupa tržištu. Često se fokusira na male proizvođače i razvoj lanaca vrednosti.	Inicijative uključuju projekte izgradnje kapaciteta, podršku agrobiznisima i napore za promovisanje održivih praksi u poljoprivredi.

Iako su neki tržišni akteri posebno zainteresovani za održivu poljoprivredu, važno je u budućnosti raditi zajedno sa svim tržišnim akterima kako bi se promovisala i razvijala održiva poljoprivreda na Kosovu.

4. Regulative i Politički Okviri

4.1. Strateški dokumenti, regulativni okviri i politike Kosova relevantni za prelazak ka održivosti u poljoprivrednom sektoru

Kosovo ima niz različitih strateških dokumenata koji naglašavaju opredeljenost zemlje da prioritizuje ekološku održivost; neki od njih direktno definišu specifične ciljeve i prioritete u vezi sa održivom poljoprivredom, dok su drugi širi i nesektorski.

Pregled ovih dokumenata je prikazan u tabeli u nastavku:

STRATEŠKI DOKUMENT	ODGOVORNA INSTITUCIJA	CILJ/MISIJA
Nacionalna Strategija Razvoja (NSR) – 2030, Usvojena 2023	Vlada, uključujući sve relevantne ministarstva za sprovođenje strategije	Postizanje održivog razvoja kroz tri ključna stuba: digitalnu, kružnu i konkurentnu ekonomiju; kvalitetnu, održivu i integrisanu infrastrukturu; i čistu životnu sredinu uz efikasnu upotrebu prirodnih resursa.
<u>Strategija Za Poljoprivredu I Ruralni Razvoj (SPRD) 2022-2028</u>	Ministarstvo Poljoprivrede, Šumarstva I Ruralnog Razvoja	Unapređenje poljoprivrednog i ruralnog sektora, sa posebnim naglaskom na povećanje konkurentnosti u agro-prehrambenoj industriji, održivo upravljanje prirodnim resursima, podršku razvoju ruralnog poslovanja, poboljšanje bezbednosti hrane i sprovođenje administrativnih reformi.
<u>Nacionalni Program za Implementaciju Sporazuma O Stabilizaciji I</u>	Vlada	Da bi se ispunile obaveze iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SAA), kroz usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa zakonodavstvom EU i sprovođenje usklađenih zakona. Sporazum ima

<u>Pridruživanju (NPISAA) 2021-2025</u>		poglavlje posvećeno poljoprivredi i ruralnom razvoju.
<u>Nacionalna Strategija Kosova Za Vodu 2017-2036 (KNWS)</u>	Ministarstvo Životne Sredine, Prostornog Planiranja I Infrastrukture	Pružanje integrisanog i održivog razvoja sektora vode kroz zadovoljenje potreba za snabdevanjem pitkom vodom, vodom za proizvodnju hrane, za navodnjavanje poljoprivrednih zemljišta, za industriju, sport, rekreaciju i proizvodnju električne energije.
<u>Sistem Savetovanja Za Poljoprivredu I Ruralni Razvoj Kosova (KASARD) 2023-2027</u>	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja	Podrška i podsticanje prenosa znanja i tehnologija za povećanje produktivnosti, kvaliteta, standarda bezbednosti hrane, zaštite životne sredine i održivog razvoja. Sledeće teme su navedene u ovoj strategiji kao obuhvaćene KASARD-om: organska poljoprivreda, održiva poljoprivreda, pitanja životne sredine i regenerativna poljoprivreda.
<u>Strategija za Kosovo 2023–2027 (Podrška EBRD-a)</u>	Vlada	Razvijanje konkurentnijeg i inkluzivnijeg privatnog sektora za podsticanje ekonomske obnove i rasta; podrška prelazu na zelenu ekonomiju u Kosovu kroz održiviju energetska strukturu i veću efikasnost resursa; jačanje regionalne integracije, povezanosti i stranih ulaganja. Poljoprivreda, industrija i usluge: sprovođenje reformi u poljoprivredi, poboljšanje konkurentnosti proizvodnje, turizma i ugostiteljstva, kao i trgovine uslugama.
<u>Strategija lokalnog ekonomskog razvoja 2019-2023</u>	Vlada	Definiše kako operacionalizovati viziju za opštine sa efikasnim upravljanjem, kvalitetnim obrazovanjem, čistom životnom sredinom, zdravljem i socijalnom zaštitom, pogodnim poslovnim okruženjem i razvijenom poljoprivredom kako bi se poboljšao kvalitet života.
<u>Putna mapa cirkularne ekonomije Kosova</u>	Ministarstvo Životne Sredine, Prostornog Planiranja I Infrastrukture	Opiše kako poljoprivreda igra ulogu u razvoju cirkularne/bio ekonomije.
<u>Plan Poljoprivrede I Ruralnog Razvoja (ARDP)/Nacionalni Program Za</u>	Ministarstvo Poljoprivrede, Šumarstva I Ruralnog Razvoja	Snažno podržava napore Kosova da poveća otpornost, postigne rast i promoviše održivi razvoj. Pruža okvir za rešavanje pitanja ruralnog razvoja,

Poljoprivredu I Ruralni Razvoj 2023–2027		promovisanje održivosti i maksimiziranje potencijala poljoprivrednog sektora.
Strategija o klimatskim promenama 2019-2028 i Akcioni plan za klimatske promene 2019-2021	Ministarstvo Životne Sredine, Prostornog Planiranja I Infrastrukture	Politike za smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte (GHG) i prilagođavanje klimatskim promenama. To je prilika da se identifikuju i razviju rešenja za emisije gasova sa efektom staklene bašte i posledice klimatskih promena, uključujući one koje će unaprediti održivi razvoj.
Nacionalni akcioni plan za organsku proizvodnju (NAOP) za 2023–2025.	Ministarstvo Poljoprivrede, Šumarstva I Ruralnog Razvoja	Povećanje u delu zemljišta koje se upravlja organski će na kraju pomoći u smanjenju globalnih emisija gasova sa efektom staklene bašte i doprineti biodiverzitetu.

U vezi sa održivom poljoprivredom, i uprkos tome što se ova tema pominje u brojnim dokumentima i strategijama, dva ključna dokumenta koja upravljaju razvojem održive poljoprivrede u Kosovu uključuju: **Strategiju poljoprivrede i ruralnog razvoja (ARDS)** i **Program poljoprivrede i ruralnog razvoja (ARDP)**.

ARDS za period 2022-2028 je **sveobuhvatan politički okvir koji ima za cilj unapređenje poljoprivrednog sektora i poboljšanje životnih uslova u ruralnim područjima Kosova**. Strategija je osmišljena da se bavi ključnim izazovima u poljoprivredi i ruralnim oblastima, promoviše održivi razvoj i uskladi poljoprivredne politike Kosova sa standardima Evropske unije.

ARDS 2022-2028

Vizija ARDS-a 2022-2028 je razvoj konkurentnog i inovativnog agri-ruralnog sektora zasnovanog na modernom znanju, tehnologiji i standardima, koji nudi visokokvalitetne proizvode na domaćem tržištu, u regionu i EU, kao i održivi razvoj prirodnih resursa i životne sredine. Cilj je obezbediti ekonomske aktivnosti i radne mogućnosti, socijalnu inkluziju i kvalitetan život za stanovništvo u ruralnim područjima.

Dok ARDS definiše dugoročne ciljeve i smernice politike za poljoprivredni i ruralni razvoj na Kosovu, **ARDP precizira detaljne akcije i projekte koji će biti realizovani radi postizanja tih ciljeva**. Drugim rečima, ARDS pruža strateški okvir, dok ARDP prevodi ovaj okvir u konkretne akcije i projekte. ARDP je u suštini plan implementacije proizašao iz ARDS-a.

Dodatni planovi i mere podrške razrađeni su u nacionalnom ARDP-u 2023-27, koji je podložan godišnjoj reviziji u vezi sa procesima izrade i odobravanja godišnjeg budžeta. Svake godine, MAFRD sastavlja novi godišnji program za vođenje ruralnog razvoja, koji precizira mere podrške u ARDP-u.

Ključni ciljevi ARDS-a uključuju:

 Povećanje konkurentnosti	• Modernizacija poljoprivrede: Fokusirati se na povećanje produktivnosti, efikasnosti i konkurentnosti poljoprivrednog sektora kroz tehnološke inovacije, poboljšanje infrastrukture i bolji pristup tržištima. • Podrška farmerima: Pružiti finansijske podsticaje, obuku i savetodavne usluge poljoprivrednicima kako bi usvojili moderne prakse u poljoprivredi i poboljšali kvalitet svoje proizvodnje. • Razvoj vrednosnog lanca: Ojačati ceo poljoprivredni vrednosni lanac, od proizvodnje do prerade i marketinga, osiguravajući da proizvodi ispunjavaju međunarodne standarde kvaliteta.
 Održivo Upravljanje Resursima	• Zaštita Životne Sredine: Promovisati održive poljoprivredne prakse koje štite prirodne resurse, uključujući tlo, vodu i biodiverzitet. Naglasak na smanjenju ekološkog otiska poljoprivrede. • Prilagođavanje klimatskim promenama: Razvijati i sprovoditi mere koje pomažu poljoprivrednicima da se prilagode uticajima klimatskih promena, kao što su promena vremenskih obrazaca i povećan rizik od prirodnih katastrofa.
 Ruralni razvoj	• Poboljšanje ruralne infrastrukture: Ulagati u infrastrukturu kao što su putevi, vodosnabdevanje i energija u ruralnim područjima kako bi se poboljšali uslovi života i podržale ekonomske aktivnosti. • Diversifikacija ruralne ekonomije: Podsticati razvoj nepoljoprivrednih ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima, kao što su turizam, zanati i mala preduzeća, kako bi se stvorila radna mesta i smanjila ruralna siromaštva. • Socijalna inkluzija: Fokusirati se na podršku vulnerabilnim grupama u ruralnim oblastima, uključujući žene, mlade i marginalizovane zajednice, osiguravajući jednake pristupe resursima i prilikama.
 Usaglašavanje sa standardima EU	• Harmonizacija sa politikama EU: Usaglasiti poljoprivredne politike Kosova sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom (CAP) EU, što je ključno za proces integracije u EU. • Jačanje kapaciteta: Ojačati kapacitete institucija uključenih u poljoprivredu i ruralni razvoj kako bi efikasno sprovodile i nadgledale politike.
 Standardi bezbednosti i kvaliteta hrane	• Poboljšanje sistema bezbednosti hrane: Osigurati da hrana koja se proizvodi i prodaje na Kosovu ispunjava visoke standarde bezbednosti, štiteći javno zdravlje i poboljšavajući reputaciju poljoprivrednih proizvoda Kosova. • Promocija lokalnih proizvoda: Podržati brendiranje i marketing lokalnih poljoprivrednih proizvoda, kako na domaćem, tako i na međunarodnom tržištu.

ARDS (2022-2028) sadrži nekoliko specifičnih referenci i planova za promociju **održive poljoprivrede**. Ove inicijative su osmišljene da osiguraju da poljoprivredne prakse u Kosovu budu

ekološki prihvatljive, ekonomski održive i društveno odgovorne. Ispod su neki od ključnih elemenata vezanih za održivu poljoprivredu unutar politike:

Promocija ekološki prihvatljivih praksi:

- **Agroekološke mere:** Strategija naglašava usvajanje agroekoloških mera koje promovišu održive poljoprivredne prakse. To uključuje plodored, organsku poljoprivredu, smanjenu upotrebu hemijskih sredstava (pesticida i đubriva) i očuvanje zemljišta.
- **Podrška organskoj poljoprivredi:** Postoji poseban fokus na promociju organske poljoprivrede kroz pružanje subvencija, obuka i podrške za sertifikaciju farmerima. Strategija ima za cilj da poveća površinu pod organskom kultivacijom i promoviše organske proizvode na domaćem i međunarodnom tržištu.

Održivo upravljanje resursima:

- **Očuvanje tla:** Strategija uključuje planove za promociju tehnika očuvanja tla, kao što su konturno oranje, terasiranje i upotreba pokrovnih useva. Ove prakse pomažu u sprečavanju erozije tla, očuvanju plodnosti tla i poboljšanju zadržavanja vode.
- **Upravljanje vodama:** Efikasna upotreba vode je prioritet, s planovima za promociju sistema navodnjavanja koji smanjuju otpad vode, kao što je kapljično navodnjavanje. Pored toga, postoje mere za zaštitu vodnih tela od zagađenja uzrokovanog poljoprivredom kontrolisanjem oticanja i upravljanjem otpadom stoke.

Prilagođavanje klimatskim promenama:

- **Poljoprivreda otporna na klimatske promene:** Strategija prepoznaje potrebu za razvojem i implementacijom poljoprivrednih praksi koje su otporne na klimatske promene. To uključuje izbor i promociju sorti biljaka otpornih na sušu, diversifikaciju useva kako bi se smanjio klimatski rizik i usvajanje agrosilvopastirskih praksi koje kombinuju drveće sa usevima radi poboljšanja otpornosti.
- **Upravljanje rizikom od katastrofa:** Postoje planovi za integraciju upravljanja rizikom od katastrofa u poljoprivredne prakse, kao što su sistemi ranog upozoravanja na ekstremne vremenske događaje i osiguravajući planovi za zaštitu farmara od gubitaka povezanih sa klimom.

Očuvanje biodiverziteta:

- **Zaštita genetskih resursa:** Strategija uključuje mere za očuvanje poljoprivrednog biodiverziteta zaštitom lokalnih biljnih i životinjskih genetskih resursa. To podrazumeva promociju tradicionalnih sorti biljaka i pasmina stoke koje su prilagođene lokalnim uslovima i otpornije na promene u životnoj sredini.
- **Zaštita staništa:** Čine se napor za zaštitu prirodnih staništa unutar poljoprivrednih pejzaža, uključujući održavanje živica, šumskih parcela i zaštitnih pojaseva uz vodotoke kako bi se podržao biodiverzitet.

Održivo upravljanje stočarstvom

- **Upravljanje pašnjacima:** Strategija promoviše održive prakse pašnjaka kako bi se sprečilo prepašivanje i degradacija pašnjaka. To uključuje rotacione sisteme pašnjaka i obnovu degradiranih pašnjaka.

- **Upravljanje hranljivim materijama:** Planovi su uspostavljeni kako bi se podstakla efikasna upotreba stajnjaka kao đubriva, smanjujući oslanjanje na sintetička đubriva i minimizirajući oticanje hranljivih materija u vodene površine.

Održivi ruralni razvoj:

- **Diverzifikacija izvora prihoda:** Strategija podstiče diverzifikaciju izvora prihoda u ruralnim područjima kroz promociju agro-turizma, zanatske proizvodnje i drugih nepoljoprivrednih aktivnosti. Ovo pomaže u smanjenju pritiska na poljoprivredno zemljište i resurse, doprinoseći ukupnoj održivosti
- **Izgradnja kapaciteta i edukacija:** Poseban akcenat je stavljen na edukaciju poljoprivrednika i ruralnih zajednica o održivim praksama. To uključuje obuke o održivoj poljoprivredi, upravljanju resursima i očuvanju životne sredine.

Usklađenost sa ekološkim standardima EU:

- **Usklađenost sa direktivama EU:** Strategija ima za cilj da uskladi poljoprivredne prakse Kosova sa ekološkim standardima EU, posebno onima koji se odnose na održivo korišćenje zemljišta, upravljanje vodama i očuvanje biodiverziteta. Ovo usklađivanje je ključno za proces integracije Kosova u EU i osigurava da održive prakse budu u skladu sa širim evropskim ciljevima.

Istraživanje i inovacije:

- **Podrška istraživanju:** Strategija pruža podršku istraživanju i inovacijama u održivoj poljoprivredi, uključujući razvoj novih tehnologija i praksi koje mogu unaprediti održivost. Saradnja sa akademskim institucijama i istraživačkim centrima je podstaknuta kako bi se unapredilo znanje i primena održive poljoprivrede.

Ovi referentni okviri i planovi naglašavaju posvećenost Nacionalne strategije Kosova za poljoprivredu i ruralni razvoj u promociji održivosti u poljoprivrednom sektoru, osiguravajući da ekonomski rast bude uravnotežen sa zaštitom životne sredine i društvenim blagostanjem. Uprkos tome, sprovođenje ovih obaveza ostaje ograničeno. **Delom je to zbog nedostatka specifičnog zakonodavstva i regulatornog okvira** ²⁰ **za održivu poljoprivredu, na što su ukazali ključni akteri na nivou vlade.**

4.2. Druge relevantne politike i strategije

Napori Kosova u oblasti održive poljoprivrede pod uticajem su niza politika EU i međunarodnih politika koje su osmišljene za promociju zaštite životne sredine, otpornosti na klimatske promene i održivog razvoja. Ove politike pružaju okvire i smernice sa kojima se Kosovo može uskladiti kao deo svog procesa integracije u EU i šire međunarodne obaveze.

Evo pregleda ključnih politika EU i međunarodnih politika koje su relevantne za održivu poljoprivredu u Kosovu:

²⁰ Dodatne informacije o propisima koji se odnose na održivu poljoprivredu nalaze se u Aneksu 2

	POLITIKA	PREGLED	RELEVANTNOST ZA KOSOVO	SPROVOĐENJE
Politike EU	Zajednička Poljoprivredna Politika (CAP)	CAP pruža finansijsku podršku poljoprivrednicima i promoviše održive poljoprivredne prakse širom EU. Uključuje ekološke mere, programe ruralnog razvoja i direktna plaćanja poljoprivrednicima	Kako Kosovo nije članica EU, ne učestvuje direktno u CAP-u, ali se podstiče da uskladi svoje poljoprivredne politike sa principima CAP-a kao deo procesa integracije u EU.	Usklađivanje Kosova sa principima CAP-a je u toku. Naponi uključuju usvajanje održivih poljoprivrednih praksi i integraciju ekoloških mera u nacionalne politike. Usklađivanje je deo šireg procesa pristupanja Kosova EU, koji uključuje harmonizaciju lokalnih politika sa standardima EU.
	Evropski zeleni dogovor	Zeleni dogovor ima za cilj postizanje klimatske neutralnosti do 2050. godine i uključuje ciljeve za smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte, poboljšanje biodiverziteta i promociju održivih prehrambenih sistema.	Kosovo se podstiče da uskladi svoje politike sa ciljevima Zelenog dogovora kako bi poboljšalo ekološku održivost i otpornost na klimatske promene.	Usklađivanje Kosova uključuje integraciju klimatskih akcija i zaštite životne sredine u nacionalne politike i strategije. Kosovo radi na postizanju ovih ciljeva, iako je potpuno usklađivanje postepeni proces koji zavisi od kontinuiranih reformi i podrške EU.
	Strategija "Od farme do stola"	Ova strategija je deo Zelenog dogovora i fokusira se na stvaranje pravednog, zdravog i ekološki	Kosovo se podstiče da usvoji prakse koje su u skladu sa strategijom, kao što su	Kosovo ulaže napore da se uskladi s ovom strategijom promovišući održivu

		prihvatljivog sistema hrane. Ima za cilj smanjenje ekološkog uticaja proizvodnje hrane i poboljšanje bezbednosti hrane.	smanjenje upotrebe pesticida, promocija održive poljoprivrede i poboljšanje bezbednosti hrane.	poljoprivredu, podržavajući lokalne sisteme hrane i poboljšavajući standarde bezbednosti hrane. Usvajanje ovih praksi podržano je različitim nacionalnim programima i međunarodnom pomoći.
	Horizont Evropa	Horizont Evropa je istraživački i inovacioni program EU koji finansira projekte vezane za održivu poljoprivredu, klimatske akcije i zaštitu životne sredine.	Kosovo može učestvovati u projektima Horizont Evropa ili uskladiti svoje istraživačke prioritete sa ciljevima programa kako bi pristupilo finansiranju i stručnosti za inovacije u održivoj poljoprivredi.	Kosovo je uključeno u aktivnosti vezane za Horizont Evropa kroz saradnju sa istraživačkim institucijama i učešće u finansiranim projektima. Ova uključenost pomaže u podsticanju inovacija u održivoj poljoprivredi.
Međunarodne Politike I Okviri	Ciljevi Održivog Razvoja Ujedinjenih Nacija (Sdgs)	SDGs pružaju globalni okvir za održivi razvoj, pri čemu je Cilj 2 usmeren na okončanje gladi i promociju održive poljoprivrede, dok se Ciljevi 12 i 13 bave odgovornom potrošnjom, proizvodnjom i klimatskim akcijama.	Usklađivanje sa SDGs podrazumeva implementaciju politika koje podržavaju održivu poljoprivredu, bezbednost hrane i ekološku održivost.	Kosovo je ugradilo principe SDG-a u nacionalne strategije i razvojne planove, povezujući ih sa Nacionalnom strategijom razvoja (NDS) / Planom za održivi razvoj 2016-2021 ²¹ , the

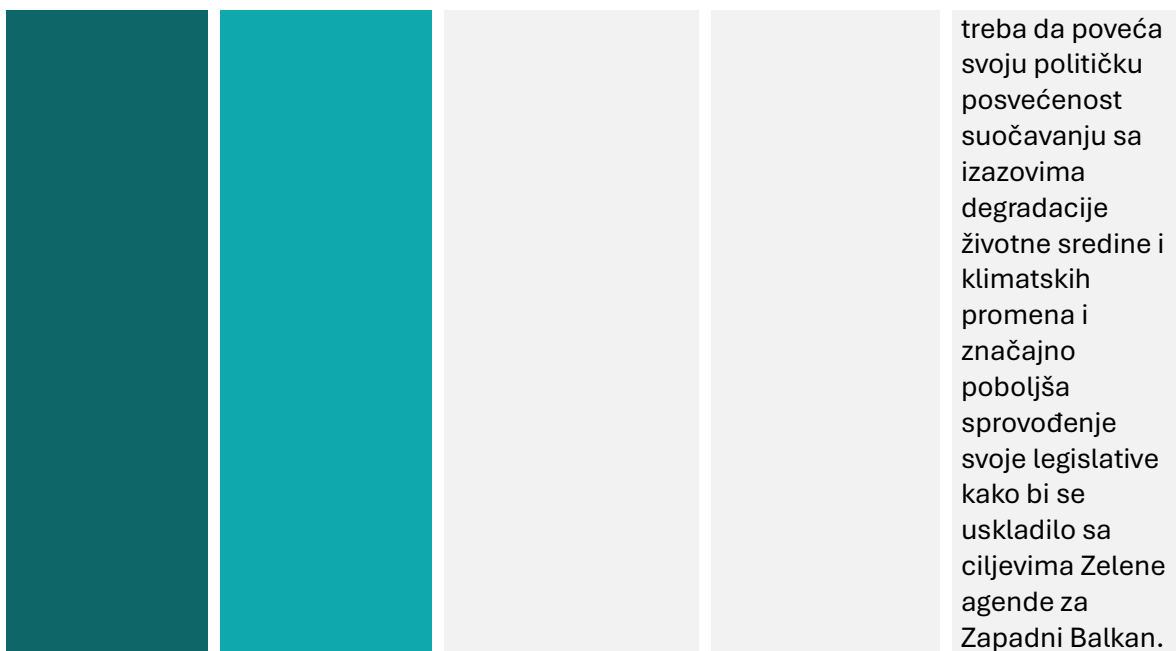
²¹https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/National_Development_Strategy_2016-2021_ENG.pdf

				"Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju" i "Evropskom agendom za reforme". Rezoluciju o SDG-ima zvanično je podržao parlament Kosova u januaru 2018. godine²², što označava krunu ove posvećenosti.
	Pariški Sporazum	Pariški sporazum ima za cilj da ograniči globalno zagrevanje i uključuje obaveze za smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte i poboljšanje otpornosti na klimatske promene.	Usklađivanje Kosova sa Pariškim sporazumom zahteva integraciju klimatskih akcija u poljoprivredne politike, smanjenje emisija iz poljoprivrede i prilagođavanje klimatskim uticajima..	Kosovo radi na sprovođenju mera za ispunjavanje svojih klimatskih obaveza prema Pariškom sporazumu. Ovo uključuje razvoj strategija za smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte i jačanje otpornosti na klimatske promene u poljoprivredi.
	Konvencija O Biološkoj Raznovernosti (CBD)	CBD se fokusira na očuvanje biološke raznovernosti, promociju održivog korišćenja prirodnih resursa i osiguranje pravedne podele koristi od genetskih resursa	Poljoprivredne politike Kosova trebale bi uključivati prakse koje štite biološku raznovernost, kao što su promocija raznolikih vrsta useva i smanjenje	Kosovo je uložilo napore da se uskladi sa principima CBD-a kroz nacionalne strategije i akcione planove za biološku raznovernost, koji uključuju mere za zaštitu i

²²<https://www.kuvendikosoves.org/eng/for-the-public/sustainable-development/the-commitment-of-kosovo/>

			upotrebe štetnih pesticida.	promociju biološke raznovrsnosti u poljoprivrednim praksama.
	Agenda 2030	Teži se okončanju siromaštva i gladi, ostvarenju ljudskih prava svih, postizanju rodne ravnopravnosti i osnaživanju svih žena i devojaka, kao i osiguranju trajne zaštite planete i njenih prirodnih resursa.	Kosovo je potvrdilo svoju posvećenost Agendi 2030, posebno ciljevima održivog razvoja (SDGs), i odigralo je važnu ulogu u određivanju ovog globalnog programa.	Kosovo nastavlja sa čvrstim planom za integraciju i implementaciju SDGs, povezujući ih sa Nacionalnom strategijom razvoja (NDS) / Planom za održivi razvoj 2016-2021, "Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju" i "Evropskom agendom za reforme". Rezoluciju o SDGs zvanično je podržao parlament Kosova u januaru 2018. godine, što označava vrhunac ove posvećenosti.
Regionalni i Bilateralni Sporazumi	Zelena Agenda Za Zapadni Balkan	Zelena agenda je regionalna inicijativa koja ima za cilj usklađivanje Zapadnog Balkana sa Zelenim dogovorom EU, fokusirajući se na zaštitu životne sredine, klimatske akcije i održivi razvoj.	Kosovo je deo ove regionalne inicijative, koja pruža okvir za integraciju zelenih praksi u nacionalne politike i saradnju sa susednim zemljama.	Iako Kosovo radi na implementaciji ciljeva Zelene agende kroz različite nacionalne i regionalne projekte, kao što je navedeno u izveštaju Evropskog parlamenta (EP) ²³ , Kosovo

²³ <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Kosovo%20Report%202022.pdf#page=108&zoom=100,93,842>

4.3. Komparativna analiza politika i strategija Kosova i EU

Kosovo pravi značajne korake ka usklađivanju svojih poljoprivrednih politika sa standardima EU, ali se suočava sa značajnim izazovima u sprovođenju, finansijskim resursima i kulturnoj adaptaciji, što otežava njegovu potpunu integraciju u okvir EU.

Kosovo aktivno radi na pristupanju Evropskoj uniji, a potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju predstavlja važan korak u ovom procesu. Jedna od ključnih oblasti u kojoj je neophodno usklađivanje sa standardima EU jeste poljoprivredni sektor, koji ostaje kamen temeljac kosovske ekonomije. **I pored svoje važnosti, poljoprivredni potencijal Kosova ostaje uglavnom neiskorišćen, a sektor se suočava sa brojnim izazovima.** To uključuje zastarelu tehnologiju, nisku produktivnost i ograničenu kapacitet za izvoz, što zajedno ometa njegovu konkurentnost na regionalnim i EU tržištima.

Kako bi se suočilo sa ovim izazovima, Kosovo je razvilo Strategiju poljoprivrede i ruralnog razvoja za period 2022-2028, koja ima za cilj da uskladi svoje poljoprivredne politike sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom (CAP) EU. Ova strategija je ključna za Kosovo, jer teži poboljšanju korišćenja resursa, povećanju konkurentnosti u poljoprivredi i postepenom usklađivanju svojih propisa sa standardima EU. **Međutim, trenutne poljoprivredne politike Kosova usklađene su samo sa četiri od deset ciljeva definisanih u CAP-u, što odražava ograničeni stepen integracije.** Iako se politike Kosova u velikoj meri fokusiraju na povećanje produktivnosti i obezbeđivanje bezbednosti hrane, Zajednička poljoprivredna politika EU se razvila da naglašava ekološku održivost, ruralni razvoj i konkurentnost. Najveći razmak u usklađivanju primećen je u ekološkom domenu, gde su naponi Kosova u očuvanju biološke raznovrsnosti, ublažavanju klimatskih promena i usvajanju obnovljivih izvora energije minimalni u poređenju sa standardima EU. ARDS uvodi mere za rešavanje nekih od ovih problema, kao što su investicije u fotonaponsku energiju, objekte za skladištenje đubriva i poboljšanje dobrobiti životinja, ali je potrebno učiniti još mnogo više.

U pogledu specifičnih oblasti usklađivanja, ARDS Kosova pokazuje napredak u nekoliko ključnih domena. Na primer, ona se oslanja na ciljeve Zajedničke poljoprivredne politike (CAP) EU promovisanjem organske poljoprivrede, održivog upravljanja zemljištem i efikasne upotrebe vode, što su sve ključni elementi za ekološku održivost i klimatske akcije. Ovi naponi su usklađeni sa širim inicijativama EU, kao što su Evropski zeleni dogovor i Strategija "Od farme do stola", koje imaju za cilj da učine poljoprivredu održivijom smanjenjem emisije gasova sa efektom staklene bašte i jačanjem biološke raznovrsnosti.

Strategija Kosova takođe se usklađuje sa ciljevima EU za biološku raznovrsnost i ekosistemskim uslugama tako što prioritizuje očuvanje lokalnih genetskih resursa biljaka i životinja, kao i promociju tradicionalnih poljoprivrednih praksi koje su korisne za biološku raznovrsnost. **Međutim, efikasnost ovih mera u velikoj meri zavisi od snage njihove implementacije, koja ostaje izazov za Kosovo.** Slično tome, ARDS Kosova podržava ruralni razvoj i socijalnu inkluziju, što su dva od ključnih ciljeva CAP-a EU. Strategija uključuje inicijative za poboljšanje ruralne infrastrukture, promociju diverzifikacije prihoda kroz agroturizam i podršku ranjivim grupama, uključujući žene i mlade poljoprivrednike. Ove inicijative odražavaju naglasak EU na uravnoteženom ruralnom razvoju i osiguravanju da se koristi od poljoprivrednog rasta šire među svim slojevima društva.

U oblasti bezbednosti hrane i kvaliteta, ARDS Kosova postavlja ciljeve za jačanje sistema bezbednosti hrane i poboljšanje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda, usklađujući se sa standardima EU koji prioritetizuju visoku bezbednost hrane, praćenje i kvalitet. Pored toga, strategija ima za cilj modernizaciju poljoprivrednog sektora kroz podsticanje inovacija, poboljšanje pristupa modernim tehnologijama i unapređenje pristupa tržištu, što je u skladu sa fokusom EU na ekonomsku konkurentnost i inovacije.

I pored ovih oblasti usklađivanja, Kosovo se suočava sa značajnim izazovima u potpunom usklađivanju svojih poljoprivrednih politika sa politikama EU. Jedna od glavnih prepreka je ograničena sposobnost za efikasno sprovođenje politika. **Institucije Kosova koje su odgovorne za poljoprivredu, životnu sredinu i ruralni razvoj često nemaju neophodno osoblje, stručnost i resurse da sprovede i prate usklađenost sa politikama usklađenim sa EU.** Pored toga, pravni okvir zemlje još uvek nije potpuno usklađen sa direktivama EU, posebno u kritičnim oblastima kao što su upravljanje vodama i regulacija pesticida. Na primer, dok EU ima stroge propise o upotrebi pesticida, Kosovo je još uvek u procesu potpunog usklađivanja svojih propisa, uključujući zabranu štetnih supstanci i promociju integrisanih praksi upravljanja štetočinama.

Finansijska ograničenja dodatno otežavaju napore Kosova da se uskladi sa standardima EU. Postizanje nivoa investicija potrebnih za održivu poljoprivredu i zaštitu životne sredine je izazovno s obzirom na ograničeno javno finansiranje u zemlji. Oslanjanje Kosova na spoljne izvore finansiranja, kao što su sredstva Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA), je ključno, ali su ta sredstva često nedovoljna za pokriće svih potrebnih inicijativa. Pored toga, tehnološke i infrastrukturne praznine u ruralnim oblastima, kao što su neadekvatni putevi, sistemi za navodnjavanje i objekti za upravljanje otpadom, dodatno otežavaju usvajanje održivih poljoprivrednih praksi.

Još jedna značajna prepreka potpunom usklađivanju je nedostatak svesti i otpor prema promenama među poljoprivrednicima na Kosovu. Mnogi poljoprivrednici, posebno oni u ruralnim oblastima, navikli su na tradicionalne poljoprivredne prakse i mogu biti oprezni u usvajanju novih, održivijih metoda koje su u skladu sa standardima EU. Ovaj otpor dodatno je

pojačan nedovoljnim obukama i uslugama podrške, koje su od suštinskog značaja za edukaciju poljoprivrednika o prednostima održivih praksi i kako ih efikasno implementirati.

Isključenje Kosova iz IPARD III programa, inicijative EU koja pruža finansijsku pomoć za ruralni razvoj zemljama kandidatima i potencijalnim kandidatima, naglašava izazove sa kojima se zemlja suočava u svojim naporima za integraciju u EU. Prema ARDP-u 2023-27, Kosovo trenutno nije korisnik IPARD programa, a sve mere se finansiraju iz nacionalnog budžeta dok se ne postigne akreditacija za sprovođenje IPARD mera²⁴. Jedan od glavnih razloga leži u trenutnoj institucionalnoj kapacitetu i pravnom okviru Kosova, koji još uvek nisu potpuno razvijeni da bi ispunili stroge zahteve za upravljanje IPARD sredstvima.

I pored ovih izazova, Kosovo i dalje dobija podršku kroz šire IPA fondove, koji su od vitalnog značaja za izgradnju kapaciteta, institucionalne reforme i razvoj infrastrukture. Međutim, bez pristupa IPARD III, Kosovo propušta značajne prilike za jačanje održive poljoprivrede putem subvencija, grantova i tehničke pomoći, koji su ključni za usklađivanje sa standardima EU.

U zaključku, iako je Kosovo postiglo značajan napredak u usklađivanju svojih poljoprivrednih politika sa politikama EU, značajni izazovi ostaju. Ovi izazovi uključuju razlike u zakonodavnoj usklađenosti, institucionalnim kapacitetima, finansijskim resursima i spremnosti društva. Rešavanje ovih izazova zahtevaće stalne napore i jaču diplomatsku angažovanost kako bi se Kosovo potpuno integrisalo u okvir EU i ostvarilo svoj cilj članstva u EU.

5. Procena spremnosti poljoprivrednog sektora

5.1. Postojeće prakse održivosti i inicijative koje sprovode mala i srednja preduzeća (MSP) u poljoprivrednom sektoru Kosova

Ova studija je identifikovala nekoliko široko prihvaćenih održivih praksi koje trenutno sprovode poljoprivrednici, centri za prikupljanje, prerađivači i drugi relevantni akteri. Uobičajene prakse zabeležene tokom terenskog rada, uključujući fokus grupe i intervju sa ključnim informantima, **obuhvataju ulaganja u solarne panele, korišćenje organskih đubriva, sisteme kap po kap, pametne tehnologije navodnjavanja, skladištenje stajskog đubriva, opremu za širenje stajskog đubriva, biostimulante i otpornije sorte biljaka.** Takođe, ohrabrujuće je videti da neki članovi lanaca vrednosti poštuju standarde kao što su Global GAP, IPM, GRASP, GACP, IFS, BRC i ISO 22000, pri čemu su neki čak i sertifikovani kao organski. Sažetak ključnih praksi u četiri proučavana podsektora dat je u nastavku, dok su specifične prakse za svaki podsektor detaljno prikazane u tabeli ispod.

Solarni Paneli

U zavisnosti od podsektora, električna energija se prvenstveno koristi za navodnjavanje, osvetljavanje, hlađenje i rad različitih uređaja i mašina na farmi. U sektoru primarne proizvodnje, mnoge farme širom zemlje instalirale su solarne panele za proizvodnju električne energije i grejanje vode, uglavnom kroz program bespovratnih sredstava Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MAFRD). Ove investicije su imale za cilj smanjenje zavisnosti od

²⁴ https://www.mbpzhr-ks.net/repository/docs/NATIONAL_PROGRAM_FOR_AGRICULTURE_AND_RURAL_DEVELOPMENT_20232027.pdf

tradicionalnih izvora energije i smanjenje troškova za električnu energiju²⁵. Međutim, nije utvrđena korelacija između veličine farme i broja instaliranih solarnih panela kroz ovaj program bespovratnih sredstava. Efikasnost ovih panela ostaje ograničena, pretežno zbog kvaliteta instaliranih sistema i nesklada između kapaciteta panela i stvarnih potreba za potrošnjom energije farmi.

Na nivou prerade, gotovo sve kompanije koje koriste solarne panele oslanjaju se na subvencije za instalaciju, iako je jedna kompanija za preradu investirala sopstvena sredstva u instalaciju solarnih panela i sada uspešno generiše dovoljno kapaciteta da pokrije sve svoje potrebe za električnom energijom. Iako studija nije mogla precizno kvantifikovati broj prerađivačkih objekata, akteri su procenili da je do sada skoro polovina prerađivačkih objekata instalirala solarne panele različitih kapaciteta, pri čemu je 70% posvećeno generaciji električne energije, a 30% grejanju vode.

Upravljanje otpadom

Upravljanje otpadom predstavlja ključni aspekt poljoprivredne proizvodnje, ali većina primarnih proizvodnji (farma) nema mere za upravljanje otpadom. Pored toga, svest farmera o ovoj temi ostaje ograničena. Ipak, mlekarski sektor čini izuzetak sa nekoliko slučajeva dobrih praksi, gde su farmeri uložili u izgradnju skladišta stajnjaka i septičkih jama kako bi pravilno upravljali stajnjakom i otpadom. Ove inicijative su uglavnom vođene subvencijama Ministarstva poljoprivrede ili donatorskih organizacija. U sekundarnom delu proizvodnje, većina prerađivača je investirala u rešenja za tretman i/ili skladištenje otpada, većinom usmeravajući ulaganja ka tretmanu implantata za upravljanje sanitarnom vodom i instalaciji septičkih jama za kompostiranje. Slično kao u primarnoj proizvodnji, ova ulaganja su takođe u velikoj meri vođena subvencijama.

Irigacija

Sistemi kap po kap koriste se od strane farmera, prvenstveno u uzgoju voća, nekih lekovitih biljaka i drugih višegodišnjih kultura, dok je njihova primena u uzgoju jednogodišnjih kultura još uvek u ranoj fazi. Povrće se uglavnom navodnjava sistemom prskanja u regulisanim područjima, iako je tradicionalna irigacija s furama i dalje uobičajena. Prakse navodnjavanja takođe zavise od veličine farme, pri čemu manji farmeri često koriste furane, dok veće farme ulažu u različitu opremu za navodnjavanje. Ipak, voda za navodnjavanje se ne analizira osim ako nije potrebno da se ispune specifični standardi.

Sistem kap po kap je efikasan metod za upravljanje vodom, jer isporučuje vodu direktno do korena biljaka, minimizirajući otpad i osiguravajući efikasnu upotrebu vode. Međutim, postoje i slučajevi kada farmeri koriste vodu direktno iz javnih kanala bez konkretnih mera za praćenje ili kontrolu količine korišćene vode.

²⁵ Do pre dve godine, farmeri u primarnoj proizvodnji mogli su da alociraju 5% svojih ukupnih ulaganja za solarnu energiju kako bi dobili od 5 do 10 dodatnih bodova u evaluaciji prijave, dok je prerađivačka industrija morala da alocira 10% da bi dobila od 10 do 20 dodatnih bodova. U protekle dve godine, dodele sredstava se malo promenio, omogućavajući farmerima da instaliraju solarne panele sa kapacitetom do 120% njihovih nivoa potrošnje. Međutim, zahtev da se barem 5% ukupnog ulaganja uloži u solarnu energiju ostaje na snazi, a većina farmera i dalje prati ovu opciju.

Organska đubriva

Sve veći broj farmara prelazi na organska đubriva umesto sintetičkih alternativa, što dovodi do viših prinosa i zdravijeg zemljišta. Upotreba organskih đubriva, koja se pretežno dobijaju od stajnjaka goveda, pojavljuje se u nekoliko podsektora kao uobičajena praksa. Postoje i primeri gde je stajnjak pilića korišćen kao organsko đubrivo. Ova upotreba organskih opcija doprinosi smanjenju korišćenja hemijskih đubriva, čime se promovišu održivije poljoprivredne prakse i minimizira uticaj na životnu sredinu. Korišćenje organskih đubriva može se pripisati snažnoj tradiciji njihove primene, dostupnosti, pristupačnosti (troškovnoj efektivnosti) i promociji od strane privatnih i javnih savetodavnih službi. Međutim, količina koja se koristi nije kontrolisana i nije zasnovana na analizi zemljišta. U tabeli ispod su navedeni glavni nalazi kao postojeće održive prakse po podsektorima.

SEKTOR	KLJUČNI UVIDI
Mlečni	• Brojne mlečne farme su instalirale solarne panele na krovovima, a neki farmeri su postavili solarne panele za grejanje vode. • Neki farmeri su uložili u sisteme upravljanja otpadom, posebno u specijalizovane objekte za čuvanje stajnjaka. Međutim, stajnjaci su bili funkcionalni samo na farmama opremljenim mašinerijom za raspršivanje stajnjaka. Farme koje nemaju ovu opremu nisu koristile svoje stajnjake. • Mlečni farmeri su učestvovali u programima obuke o održivim praksama, što je dovelo do usvajanja novih pristupa, uključujući poboljšano upravljanje stajnjacima, korišćenje organskih đubriva i unapređeno ukupno upravljanje farmama. • Najveći mlečni pogoni (5-7) su investirali u sisteme za tretman otpada, pretežno usmeravajući investicije ka postrojenjima za tretman²⁶ otpadnih voda. Dok je većina ovih sistema finansirana kroz grantove MAFRD-a ili drugih donatora, postoji jedan slučaj u kojem je mlečni pogon samostalno finansirao izgradnju takvog postrojenja. • Slično tome, najveći mlečni pogoni su instalirali solarne panele, a jedan prerađivač je uložio sredstva iz svojih fondova u solarni sistem. • Ispuštanje surutke ostaje kritičan izazov za mlečnu industriju, jer mnogi mlečni pogoni nemaju finansijske i infrastrukturne kapacitete za tretman surutke. Kao praktično rešenje, tri mlečna pogona proizvode i prodaju proizvod poznat kao "kumesht," čime ponovo koriste deo surutke i smanjuju količinu koja se ispušta.
Povrće	• Proizvođači povrća sve više koriste manje pesticida. To je rezultat smanjenja problema sa štetočinama, kao i pridržavanja Global GAP standarda za one koji su sertifikovani. • U poslednje vreme, primena bio đubriva je povećana zbog ponuda trgovaca. • Neki farmeri, uz podršku MAFRD-a, počeli su da koriste zamke za insekte u proizvodnji paprike. • Centar za otkup povrća pruža farmerima savete o pravilnoj upotrebi pesticida i đubriva, kao i ugovore za prodaju njihovih proizvoda. • Usvajanje održivih poljoprivrednih praksi, uključujući standarde (npr. Global GAP, IPM, organski itd.), prvenstveno je pokrenuto potražnjom tržišta za najzdravijim proizvodima.

²⁶Na jeziku lokalne industrije, ovi objekti su poznati kao „implantati“.

	• Većina prerađivača povrća ima postrojenja za tretman sanitarne vode, a neki su takođe instalirali solarne panele, slično drugim poljoprivrednim industrijama.
Meko voće	• Neki farmeri koriste organske fertilizere, koji uglavnom potiču sa farmi goveda u blizini njihovih parcela. • Skoro 90% farmera koristi plastičnu foliju, što dovodi do smanjenja upotrebe herbicida; međutim, otpad od plastične folije ostaje problem. • U proizvodnji malina se koristi ograničena količina pesticida, pri čemu većina farmera primenjuje samo jedan fungicid i jedan insekticid. • I pored teškoća u proizvodnji, redovno organizuju obuke, koje uglavnom pruža asocijacija Mjedra e Kosoves, uključujući i neke teme o održivim praksama (npr. upotrebu biostimulatora). • Farmeri malina postaju sve svesniji, često postavljaju pitanja o navodnjavanju i pesticidima. Najčešće dobijaju savete od stručnjaka asocijacije ili drugih specijalista, koje često angažuju donatorske organizacije. • Jedan od centara za prikupljanje smanjuje otpad prodajom stabljika jagoda proizvođaču čaja u Prizrenu, koji ih je preradio u proizvod koji se može prodati. • Jedan farmer koji se specijalizovao za gajenje bobičastog voća je investirao u pametan sistem za navodnjavanje, koristeći naprednu tehnologiju. Ova investicija je inspirisana saznanjima stečenim tokom poseta različitim farmama u regionu i EU. Sistem obezbeđuje precizno navodnjavanje i fertigaciju, prilagođavajući se specifičnim potrebama i oblastima farme. Farmer je veoma zadovoljan efikasnošću i efektivnošću ovog sistema. • Senzori za vlagu su instalirani kod 4-5% farmera koji gaje bobičasto voće u zemlji. • Pre je gajenje malina obuhvatilo prolećne sorte, ali sada se isključivo koriste jesenske sorte zbog njihove prilagođenosti trenutnoj klimi. Prolećne sorte su često bile oštećene mrazom, zbog čega su jesenske sorte bolje prilagođene uslovima u Kosovu. • Centar za prikupljanje je instalirao solarne panele kapaciteta 30 kW, koji sada pokrivaju 70% njegovih energetske potrebe i smanjili su troškove struje za 70-80%. Ova investicija je delimično finansirana od strane vlasnika, dok je 70% troškova pokriveno putem grantova od Caritasa. Vlasnik je priznao da prvobitno nije prepoznao vrednost ove investicije, ali sada razume njen značaj. • Trenutno se u Kosovu gaji 0,50 ha organskih malina. • Farmeri se suočavaju sa izazovima u navodnjavanju malina, ali su obučeni o efikasnoj upotrebi vode.
MAPS	• Poljoprivrednici sa velikim parcelama primenjuju zelenu gnojidbu. • Svi poljoprivrednici koji gaje MAP su sertifikovani kao organski proizvođači. • Nemaju problema sa štetočinama, koriste bio đubriva (pretežno uvezena) i organska đubriva (sa obližnjih farmi), kao i kompost od otpada pri čišćenju biljaka. • Rotacija kultura se praktikuje kod svih poljoprivrednika; to je više zahteva sertifikacionog tela, ali je imalo uticaj na podizanje svesti poljoprivrednika. • Veliki poljoprivrednici koriste solarne panele za energiju (pretežno na mestima za skladištenje proizvoda) i pametne sisteme za navodnjavanje,

dok manji poljoprivrednici to ne rade. Organizacija "Organika" organizuje obuke o organskoj poljoprivredi koje se fokusiraju na nove tehnologije i nove zahteve za sertifikaciju.

Ukratko, prihvatanje ovih održivih praksi uglavnom je vođeno investicionim grantovima, bilo od strane javnih institucija ili donatorskih organizacija. U nekim slučajevima, to je takođe bilo izazvano pritiskom relevantnih regulatornih i izvršnih tela, kao što su ministarstva ili lokalne vlasti, uključujući Ministarstvo infrastrukture, Ministarstvo poljoprivrede, njihovu inspekciju, Agenciju za hranu i veterinu i/ili opštinske inspektore. Za većinu ovih praksi, budući trendovi ne izgledaju obećavajuće, jer se čini da su poljoprivrednici u velikoj meri zavisni od grantova. U nedostatku granta, većina poljoprivrednika ne smatra ove prakse prioritetom za sledeće investicije.

5.2. Izazovi i prepreke s kojima se suočavaju poljoprivredna mala i srednja preduzeća u Kosovu prilikom usvajanja održivih praksi.

Poljoprivrednici u Kosovu suočavaju se s brojnim izazovima u implementaciji praksi održive poljoprivrede. Ključni izazovi uključuju nedostatak već postojećih uzornih održivih farmi, brige o ekonomskoj održivosti, razlike u svesti i obuci, neadekvatnu tehničku podršku, prethodno iskustvo s nekim od održivih praksi i nedovoljnu regulatornu i institucionalnu podršku. U nastavku su detaljni opisi ovih ključnih izazova.

Nedostatak uzornih farmi

Glavni izazov u promociji održive poljoprivrede na Kosovu je nedostatak vidljivih uzornih farmi koje uspešno primenjuju i profitiraju od održivih praksi. Na osnovu informacija prikupljenih tokom terenskog rada, ne postoje značajni primeri farmi primarne proizvodnje koje demonstriraju uspešnu i profitabilnu implementaciju ovih praksi, osim nekih farmi organske proizvodnje. Ostale farme koje u određenoj meri primenjuju održive prakse su većinom one koje su podržane putem specifičnih grant šema, kao što su ulaganja u solarne panele i skladištenje stajskog đubriva. Pored toga, neki farmeri su imali koristi od različitih projekata opreme za korišćenje pametnih sistema za navodnjavanje i podršku u analizi plodnosti zemljišta. Međutim, funkcionalnost ovih ulaganja ostaje kritičan izazov. Tako, farmeri često odustaju od usvajanja održivih metoda zbog odsustva uspostavljenih primera koje mogu posmatrati i učiti iz njih. Nedostatak funkcionalnih, profitabilnih farmi koje posluju po održivim modelima implicira da ne postoje konkretni primeri koji bi demonstrirali izvodljivost i koristi od takvih praksi. Bez ovih uzornih farmi, farmeri se bore da zamisle potencijalni uspeh usvajanja održivih praksi, što otežava širu implementaciju i prihvatanje unutar farmerske zajednice.

Povratak na investicije

Ekonomska održivost predstavlja još jedan ključni izazov za usvajanje održivih praksi u poljoprivrednom sektoru u Kosovu. Farmeri često oklevaju da primene održive prakse zbog dugotrajne percepcije da ove prakse nemaju ekonomsku korist. Mnogi su navikli na određeni set poljoprivrednih praksi i otporni su na promene. Farmeri izražavaju uverenje da će pretrpeti gubitke prelaskom na nove i skuplje prakse. Stoga, bez jasnih ekonomskih koristi, farmeri su nevoljni da promene svoje proizvodne prakse, pošto je finansijska korist često glavni motivator za promene među farmerima u Kosovu. Da bi se podstaklo usvajanje održivih praksi, ključno je demonstrirati njihov ekonomski potencijal, prevodeći konkretne održive prakse u merljive finansijske termine. Dok farmeri ne vide jasnu ekonomsku prednost, malo je verovatno da će napraviti neophodne promene u svojim poljoprivrednim praksama. Takođe, ovo je povezano sa osiguravanjem da se

proizvodi prodaju; većina farmara je spremna da primeni nove tehnologije u proizvodnji čim uspostave tržište.

Svest, obuka i tehnička podrška

Još jedna prepreka usvajanju praksi održive poljoprivrede u Kosovu je nedostatak svesti i tehničke podrške dostupne poljoprivrednicima. Mnogi poljoprivrednici nisu u potpunosti svesni ekološke štete koju uzrokuju njihovi trenutni poljoprivredni postupci, što na neki način ometa njihovu motivaciju za promenu. Pored toga, postoji kritičan nedostatak tehničkog osoblja koje bi pomoglo poljoprivrednicima u primeni održivih metoda, što dovodi do teškoća u efikasnom korišćenju novih tehnologija i praksi. Razlika u znanju i obuci o održivim praksama i pravilnoj upotrebi opreme dodatno pogoršava izazov. Bez adekvatne i povećane tehničke podrške i šire svesti, poljoprivrednici će se suočavati sa poteškoćama u prelasku na održivije prakse, usporavajući napredak sektora.

Korišćenje prethodnih investicija

Efikasna upotreba prethodno obezbeđenih investicija u održive poljoprivredne prakse, kao što su solarni paneli i skladišta stajskog đubriva, ostaje značajan izazov. Mnogi poljoprivrednici su nedovoljno iskoristili podršku pruženu kroz grantove zbog nedostatka znanja i podrške. Na primer, kod solarnih panela, neefikasna instalacija panela, karakterisana nepodudarnim kapacitetima ili lošim kvalitetom, česta je pojava među poljoprivrednicima, što često dovodi do prokockanih investicija. Pored toga, većina investicija je realizovana putem grantova, pri čemu poljoprivrednici oslanjaju na ove grantove kao svoj glavni izvor finansiranja takvih investicija. Dakle, uprkos tome što su većina ovih investicija finansirane grantovima, mnogi poljoprivrednici su skeptični prema efikasnosti ovih tehnologija, tj. u slučaju solarnih panela kao pouzdanog izvora energije.²⁷ Osim toga, nevoljnost poljoprivrednika da ulažu sopstvena sredstva predstavlja još jednu prepreku širem usvajanju ovih tehnologija. Ova skeptičnost, u kombinaciji sa nedovoljnom tehničkom pomoći i nevoljnošću poljoprivrednika da ulažu sopstvena sredstva, rezultira neefikasnom upotrebom ovih resursa. Nedostatak odgovarajuće regulatorne i institucionalne podrške dodatno pogoršava problem, ostavljajući poljoprivrednike bez mogućnosti da u potpunosti iskoriste tehnologije koje su namenjene unapređenju održivosti.

Regulatorna i institucionalna podrška

Regulatorna i institucionalna podrška za prakse održive poljoprivrede u Kosovu je nedovoljna i neprikladna, sa značajnim prazninama u povezivanju i podršci od strane javnih institucija. Postoje nedovoljni propisi i mere koje bi osigurale efikasnu implementaciju održivih praksi, što potkopava napore za promovisanje održivosti. Pored toga, trenutni pravni okvir se slabo sprovodi, što dovodi do nedostatka sprovođenja i efikasnosti.

U tabeli ispod navedeni su glavni izazovi i prepreke s kojima se suočavaju poljoprivrednici, centri za prikupljanje, prerađivači i drugi akteri u četiri različite podsektore koji su obuhvaćeni ovom studijom.

²⁷ Drugi primeri uključuju investicije kao što su plastična mulča, koje predstavljaju dodatne poteškoće zbog plastičnog otpada, dok su pametni sistemi za navodnjavanje finansirani od strane različitih donatora naišli na operative probleme zbog problema sa održavanjem opreme.

SEKTOR	KLJUČNI UVIDI
Mlečni sektor	• Postoji minimalan napor u implementaciji održivih praksi u sektoru stočarstva i mlekarstva, pri čemu su farmeri uglavnom nesvesni prednosti i uticaja na životnu sredinu povezanih s tim praksama. • Većina organskih stajnjaka na stočnim farmama ostaje neobrađena. • Farmeri često uključuju objekte za skladištenje stajnjaka u svoje prijave za grantove MAFRD-a samo da bi dobili dodatne poene, ali velika većina tih skladišta sada nije u upotrebi, prvenstveno zbog njihove nedovoljne kapaciteta i nedostatka potrebne opreme za raspršivanje stajnjaka. • Slično tome, za solarne panele, farmeri su uključili solarne panele u svoje prijave za grantove MAFRD-a samo da bi dobili dodatne poene, dok 90% instalirane kapacitete na farmama mleka nije funkcionalno ili postoji neusaglašenost u njihovim kapacitetima. • Jedan veliki mlekar je izvestio da ulaganje u solarne panele nije privlačno zbog dugog vremenskog okvira povrata investicije, koji iznosi otprilike 10 godina za sistem sa kapacitetom od 20-30 kW. • Pružatelji inputa, uključujući one koji snabdevaju solarne panele i druge tehnologije, nemaju nadzor nad kvalitetom svojih proizvoda i kvalitetom instalacija. Takođe, nema terenskih inspekcija ili kontrola kako bi se osigurala efikasnost korišćenih inputa. • U industriji prerade mleka, tretman surutke ostaje kritičan izazov zbog visokih troškova i složenog upravljanja potrebnog za efikasno upravljanje. Većina mlekarnih postrojenja je ispušta u kanalizaciju. • Upravljanje tečnim stajnjakom i izvorima vode predstavlja značajne izazove, s obzirom na to da neki farmeri koriste isti bunar za navodnjavanje i domaće potrebe, što može dovesti do potencijalne kontaminacije. • Pristup tržištu i problemi sa izvozom su značajni izazovi, sa trenutno ograničenim mogućnostima za izvoz životinjskih proizvoda.
Povrće	• Poljoprivrednici nastavljaju da sade sa semenom koje nisu sertifikovali, a koje su dobili od svojih dedova. • Većina farmara nije svesna ostataka pesticida i perioda berbe nakon primene pesticida. • Kontrola navodnjavanja je otežana zbog nedostatka adekvatne opreme (sistema pametnog navodnjavanja), a troši se više vode nego što biljkama treba. • Rotacija useva se retko koristi jer neka područja nemaju sisteme za navodnjavanje i imaju slabije tla. • Analize tla se ne rade i prihrana nije zasnovana na potrebama biljaka. • U nekim slučajevima, farmeri su naveli da nisu zadovoljni delovanjem pesticida, pa su povećali dozu primene. • Nedostatak različitih vladinih programa koji bi podržali farmere za održivu poljoprivredu. • Poljoprivrednici su nezadovoljni uslugama koje dobijaju za gajenje biljaka, pa nedostaju profesionalni savetnici.
Meko Voće	• Organska proizvodnja ne funkcioniše jer je razlika u ceni između organskih i konvencionalnih malina zanemarljiva. Pokušali smo, ali nije uspelo.

	• Poljoprivrednici navodnjavaju bez ikakve regulacije ili kontrole, prvenstveno koristeći vodu iz bunara. • Visoke temperature predstavljaju značajan rizik za uzgoj malina na Kosovu, jer mogu dovesti do smanjenja kvaliteta ploda, nižih prinosa i povećane ranjivosti na štetočine i bolesti. Ovo je veliki trenutni izazov za poljoprivrednike, koji moraju pronaći načine da ublaže ovaj rizik i prilagode svoje prakse kako bi zaštitili svoju proizvodnju u sve toplijim uslovima. • Glavna prepreka za usvajanje održivih praksi u uzgoju mekog voća je finansijska. Visoki troškovi unapred za održive tehnologije i ograničen pristup povoljnim opcijama finansiranja otežavaju poljoprivrednicima da investiraju, uprkos dugoročnim benefitima. • Neki poljoprivrednici su više puta napomenuli da pesticidi više ne deluju, što ih navodi da primenjuju više doze. • U poslednjih nekoliko godina postalo je teško obezbediti organske đubriva zbog smanjenja broja životinja usled migracija i kretanja stanovništva iz ruralnih u urbane oblasti.
MAPS	• Organizacija farmera za zajedničko korišćenje specijalnih uređaja za kontrolu korova u organskoj proizvodnji (npr. za kontrolu korova) je veliki problem i troše mnogo vremena na uklanjanje korova. • Irrigacija je teško kontrolisati zbog nedostatka adekvatne opreme (sistem pametne irrigacije), i troši se više vode nego što biljkama treba. • Nedostatak raznih vladinih programa za podršku farmerima za održivu poljoprivredu. • Nema specifične mere koju nudi MAFRD za organski MAP da se prijave za grantove. • Visoka cena za sertifikaciju organskih proizvoda. • Postoji mala razlika u ceni između organskih i konvencionalnih proizvoda.

5.3. Prilike i oblasti intervencije

Postoji brojne mogućnosti za unapređenje održivih praksi u poljoprivrednom sektoru u Kosovu. **Povećanje dostupnosti i kvaliteta tehničkog obučavanja** za farmere je ključno za poboljšanje usvajanja i primene održivih praksi. **Poboljšanje funkcionalnosti savetodavnih** usluga i stvaranje specijalizovanih kancelarija za podršku farmerima unutar lokalnih opština moglo bi obezbediti kontinuiranu pomoć. **Prilagođavanje grant shema prema održivim praksama** moglo bi predstavljati još jedan značajan korak ka implementaciji održivih praksi. Investicije u infrastrukturu za upravljanje otpadom mogle bi ublažiti ekološki uticaj.

Pored toga, **podizanje svesti među farmerima o prednostima održivih praksi** i pravilnoj upotrebi opreme može dovesti do boljih stopa usvajanja. Takođe, jačanje veze između privatnog sektora i akademske zajednice, zajedno sa povećanom podrškom istraživanju u oblasti održive poljoprivrede i cirkularne ekonomije, može dodatno podstaći inovacije i poboljšati efikasnost ovih praksi. Neke od ključnih prilika i oblasti intervencije opisane su detaljnije u nastavku.

Poboljšana tehnička obuka i podrška

Unapređenje tehničkog obučavanja i podrške je ključna oblast intervencije za napredovanje održive poljoprivrede. Kako bi se odgovorilo na ovu potrebu, neophodno je obezbediti kontinuiranu, specijalizovanu obuku prilagođenu specifičnim zahtevima farmera, sa fokusom na održive prakse. Ova obuka treba da bude osmišljena kako bi opremila farmere najnovijim znanjem i veštinama potrebnim za efikasnu implementaciju. Pored toga, uspostavljanje specijalizovanih

savetodavnih službi²⁸ i kancelarija za podršku unutar lokalnih opština može ponuditi blisku, kontinuiranu pomoć i vođenje farmerima, osiguravajući im pristup resursima i ekspertizi potrebnim za usvajanje i održavanje održivih praksi.

Uključivanje privatnih savetodavnih usluga ili savetodavnih usluga javno-privatnog partnerstva može dodatno ojačati podršku farmerima. Ove usluge mogu nuditi stručne savete o održivim praksama, pomoći u identifikaciji najefikasnijih rešenja i tehnologija prema specifičnom slučaju farmera i proceniti povrat investicije i ekonomske koristi ovih tehnologija. Savetovanjem farmera o njihovim specifičnim potrebama i pružanjem smernica o najboljim održivim alternativama, ove usluge mogu odigrati ključnu ulogu u promovisanju informisanog donošenja odluka i optimizaciji koristi od investicija u održivu poljoprivredu.

Pristup tržištu

Olakšavanje pristupa tržištima za održivo proizvedene poljoprivredne proizvode dodatno bi doprinelo zelenoj tranziciji. Potražnja za izvozom poljoprivrednih proizvoda, posebno na tržištu EU, može podstaći promene u poljoprivrednim praksama na Kosovu. Uvoznici često postavljaju dodatne zahteve za proizvode, što može dovesti do strožih poljoprivrednih standarda, uključujući održive prakse. Na primer, farmeri na Kosovu koji gaje lekovite i aromatične biljke (MAP) moraju da se pridržavaju održivih praksi zbog organskih standarda, jer ih zahteva njihov izvozno tržište. Ovi farmeri imaju vrlo specifično tržište; međutim, bez tih tržišnih zahteva, ne bi primenili te prakse dobrovoljno.²⁹ Ovo predstavlja razvoj vođen tržištem. Ovaj pristup vođen tržištem efikasno promoviše održivost, jer pritisak da se ispune zahtevi tržišta podstiče usvajanje ekološki prihvatljivih praksi. Na kraju, razvoj vođen tržištem je održiv, a tržište bi moglo igrati značajnu ulogu u unapređenju održivih poljoprivrednih praksi, jer stvara potražnju i neophodan pritisak za širu promenu u trenutnim praksama proizvodnje.

Ekonomski podsticaji i podrška

Ekonomske podsticaje i podrška mogli bi biti ključne intervencione oblasti za promovisanje održive poljoprivrede. Na primer, programi grantova mogli bi biti posebno osmišljeni da podstiču i nagrađuju održive prakse, obezbeđujući da finansijska podrška bude usklađena sa ekološkim i proizvodnim standardima. Međutim, veoma je važno pratiti i kontrolisati da se ova ulaganja sprovode u skladu sa utvrđenim standardima i da odgovaraju potrebama farmera. Ovaj ciljani pristup mogao bi pomoći farmerima da usvoje efikasna, dugoročna rešenja koja povećavaju produktivnost i promovišu zaštitu životne sredine.

²⁸ Uzimajući u obzir trenutnu dostupnu stručnost javnih i privatnih savetodavnih službi, ključno je prvo obučiti savetnike kako bi mogli efikasno deliti svoje znanje sa farmerima. Iako MAFRD sertifikuje savetnike, od suštinske je važnosti pružiti ciljan trening i sertifikaciju za nove savetnike specijalizovane za održivu poljoprivredu kako bi osigurali prenos relevantnog znanja i najboljih praksi. Ova potreba je takođe naglašena od strane većine farmera tokom diskusije u fokus grupi.

²⁹ Pored toga, neki farmere bobičastog voća i povrća primenjuju standarde kao što je Global GAP kao odgovor na tržišne zahteve za izvoz. Tačke za sakupljanje potpisuju ugovore sa farmerima jer su motivisani da primene relevantne standarde zbog potražnje za uvozom.

Programi znanja, svesti i kolaborativne mreže

Programi znanja i svesti, zajedno sa kolaborativnim mrežama, mogli bi predstavljati ključne intervencione oblasti za unapređenje održive poljoprivrede na Kosovu. Podizanje svesti među farmerima o koristima održivih praksi i pravilnoj upotrebi opreme je od suštinske važnosti za podsticanje kulture održivosti. Radionice i obuke prilagođene potrebama mogli bi se organizovati kako bi se farmeri informisali o najnovijim održivim tehnologijama i metodama, osiguravajući da farmeri i drugi članovi lanca vrednosti imaju znanje da efikasno primenjuju ove prakse. Pored toga, udruženja farmara mogu igrati ključnu ulogu u promociji održivih praksi, jer predstavljaju pouzdan izvor informacija i saveta za farmere. Jačanje udruženja farmara može olakšati razmenu najboljih praksi i resursa, stvarajući okruženje koje podržava ove vrste tehnologija. Takođe, uključivanje održive poljoprivrede u školske kurikule povećaće svest i znanje među budućim generacijama. Posvećena sredstva Ministarstva obrazovanja za istraživanje održive poljoprivrede takođe će igrati ključnu ulogu u implementaciji najboljih praksi i regrutovanju mladih istraživača. Ključne prilike i intervencije po podsektorima opisane su u tabeli ispod.

SEKTOR	KLJUČNI UVIDI
Mlečni Sektor	- MAFRD do sada nije imao nikakve mere za obrazovanje farmara. U budućnosti, MAFRD bi trebao razviti specifične mere koje imaju za cilj obrazovanje farmara u određenim aspektima, kao što su održive prakse. - Izgradnja i podrška održivim farmama koje mogu služiti kao uzori i inspirisati druge farmere. Ovaj pristup može takođe stvoriti prilike za razmenu znanja i zajednički rad na unapređenju metoda uzgoja. - Tržišna potražnja može doneti održive poljoprivredne prakse, jer tržište može odrediti metod uzgoja/proizvodnje i standarde koji se moraju pratiti. - Gajenje stočne hrane, kao što je subvencionisanje sadnje lucerke, može se posmatrati kao oblik održive poljoprivrede jer se proizvodi manje stajnjaka. - Ulaganje u objekte za skladištenje stajnjaka, zajedno sa potrebnom opremom za upravljanje i raspršivanje stajnjaka, i kombinovanje ovog ulaganja sa naporima za podizanje svesti i obrazovanje farmara o optimalnom vremenu za đubrenje, može značajno poboljšati efikasnost i ekološku održivost upotrebe stajnjaka u poljoprivredi. Projekat upravljanja stajnjakom koji je sproveo KAMP, uz finansijsku podršku SDC, imao je pozitivan efekat jer je pratio ovaj pristup. - Grantovi su ponekad doveli do nedostatka motivacije među farmerima, što se vidi u njihovoj sklonosti da ulažu u nepotrebne mašine i zadovoljavaju lične želje, umesto da se fokusiraju na esencijalne oblasti koje bi poboljšale produktivnost i održivost njihovih farmi. Stoga MAFRD treba da promeni strukturu grant shema i čak subvencija i da pokuša da ih poveže sa održivim praksama. - Ulaganja u infrastrukturu za upravljanje otpadom, kao što su objekti za tretman surutke i drugih nusproizvoda, mogla bi značajno smanjiti uticaj na životnu sredinu; međutim, zbog visokih troškova tretmana surutke, korišćenje surutke kao stočne hrane za telad predstavlja praktično rešenje, a promocija surutke za ljudsku ishranu mogla bi generisati značajnu potražnju na tržištu naglašavajući njene prednosti. Ovo se smatra najpristupačnijim rešenjem u trenutnoj situaciji. - Promocija korišćenja obnovljivih izvora energije, kao što su solarni paneli za električnu energiju i grejanje, zahteva osiguranje da farmeri dobiju

	odgovarajuću obuku o instalaciji i održavanju ovih sistema, dok se takođe garantuje kvalitet pružene tehnologije. • Značajna sredstva su potrošena na MAFRD grantove, ali nije bilo povratnih informacija ili procene uticaja njihove efikasnosti. Potrebna je procena uticaja kako bi se osiguralo da se sredstva preusmere ka ulaganjima koja donose opipljive rezultate i podržavaju ekološke ciljeve.
Povrće	• Povećati znanje o održivoj poljoprivredi kao konceptu. • Obučiti farmere o reziduu pesticida i periodu žetve nakon primene pesticida. • Promovisati korišćenje novih tehnologija i sorti paprike (otpornim na štetočine, sušu itd.) i klimatske promene. • Povećati svest o zdravlju tla i plodoredu. Podizanje svesti o ekološkim aspektima, jer većina farmera razmišlja samo o proizvodnji. • Nezadovoljni trenutnim subvencijama; zahtevaju da subvencija bude isplaćena na osnovu prinosa i kvaliteta. • Podsticati održive prakse kroz finansijske podsticaje kao što su subvencije: npr. ostavljanje 20% zemljišta u plodoredu za podršku biodiverzitetu. • Sprovoditi pravni okvir kroz sertifikaciju, podrazumevajući da kada je sertifikacija obavezna, pravni okvir može biti efikasno primenjen i održan putem šema sertifikacije, osiguravajući usklađenost sa utvrđenim propisima i standardima.
Meko voće	• Potreba za povećanom svešću i obukom o pravom vremenu i metodama đubrenja i drugim održivim praksama. • Promovisati korišćenje organskih đubriva i održivih poljoprivrednih metoda. • Ključna oblast intervencije za gajenje malina je ulaganje u protivgradne mreže i/ili senčane mreže. Ove mere pomažu u smanjenju temperatura za do 30%, što može značajno poboljšati kvalitet i prinos plodova. Digitalno navodnjavanje moglo bi biti druga prioritarna oblast intervencije. Za primenu ovih mera na većem nivou, najmanje 70% troškova treba da pokriju grantovi, dok preostalih 30% finansiraju farmeri. • Veliki farmeri su zapravo više zainteresovani za ulaganje u alternativne izvore energije nego mali farmeri. Pored podrške vlade, jedan od glavnih uzroka je nedavni porast cena električne energije. • Uspostavljanje tržišta za farmere koja zahtevaju određene skupove praksi i standarda moglo bi podržati bržu i održiviju primenu održivih poljoprivrednih praksi. Mesta za prikupljanje i udruženja farmera koja olakšavaju prodaju proizvoda farmera mogla bi igrati značajnu ulogu u ovom pravcu.
MAPS	• Povećati znanje o održivoj poljoprivredi kao konceptu. • Promovisati korišćenje novih tehnologija i sorti lekovitih i aromatičnih biljaka (otpornim na štetočine, sušu itd.) i klimatske promene. • Prakse u održivoj poljoprivredi treba da budu uslovljene subvencijama (direktnim plaćanjima). • Kako potrošači nisu svesni organskih proizvoda, većina njih se prodaje van zemlje, stoga je neophodno podići svest potrošača o organskim proizvodima. • Buduće prijave za grantove treba da podnose grupe farmera, omogućavajući im da se prijave za opremu koja podržava usvajanje novih tehnologija i omogućava zajedničku upotrebu.

Mogućnosti kroz IPARD program

Program IPARD III može igrati ključnu ulogu u promovisanju inovacija u poljoprivrednom sektoru Kosova, posebno kroz mogućnosti vezane za cirkularnu ekonomiju i održive prakse. Korišćenjem inovacionih mreža koje povezuju privatni sektor, farmere i akademsku zajednicu, program može podržati razvoj cirkularnih i održivih poljoprivrednih rešenja. Takve saradnje mogu dovesti do inovacija u upravljanju otpadom, korišćenju obnovljivih izvora energije, očuvanju vode i održivim proizvodnim praksama. Na primer, podrška projektima koji razvijaju i/ili implementiraju tehnologije za navodnjavanje koje štede vodu, kao što su sistemi za kap po kap. Finansiranje bi se moglo koristiti za pilotiranje ovih sistema na farmama, uz pružanje tehničke obuke farmerima o njihovoj instalaciji, upotrebi i održavanju. To bi pomoglo u optimizaciji korišćenja vode, smanjenju otpada i poboljšanju prinosa useva, dok bi se takođe bavilo ekološkim problemima vezanim za nedostatak vode.

Još jedna prilika je podrška istraživanju i razvoju tehnologija precizne poljoprivrede, kao što su pametni sistemi za navodnjavanje koji optimizuju korišćenje vode i smanjuju otpad, čime se promoviše održivost. Savetodavne usluge mogu igrati ključnu ulogu u obezbeđivanju da farmeri budu opremljeni potrebnim znanjem za efikasnu upotrebu ovih novih tehnologija.

Pored toga, program IPARD III mogao bi finansirati saradničke istraživačke inicijative između univerziteta, farmi i agroprehrambenih preduzeća kako bi se razvile i implementirale pomenute mogućnosti i druge prakse koje se odnose na održivu poljoprivredu. Uspostavljanje istraživački orijentisanih inicijativa koje se mogu implementirati u specifičnom kontekstu Kosova, kao i jačanje razmene znanja između akademske zajednice, proizvođača i drugih relevantnih aktera može dodatno podstaći tehnološki razvoj. Usklađivanjem IPARD podrške sa ključnim oblastima intervencije Kosova, kao što su tehnička obuka, pristup tržištu i investicije usmerene na održivost, program može podstaći inovacije, čineći poljoprivredni sektor održivijim i konkurentnijim.

6. Opcije finansiranja i finansijski mehanizmi

Pristup finansijama za održivu poljoprivredu uključuje različite zelene opcije finansiranja iz javnog i privatnog sektora. Finansiranje iz javnog sektora se prvenstveno sastoji od grantova i subvencija koje pruža Ministarstvo poljoprivrede, delimično s ciljem promovisanja ekološki prihvatljivih poljoprivrednih praksi i delimično podržavajući prelazak na održivu poljoprivredu. U privatnom sektoru, izvori finansiranja uključuju kredite iz privatnih banaka i mikrofinansijskih institucija, određene grantove od donatorskih organizacija, višestranih razvojnih agencija, i pretežno male projekte koje finansiraju nevladine organizacije (NVO).

Ovi finansijski mehanizmi pružaju neku vrstu podrške farmerima i agroprehrambenim preduzećima, omogućavajući im da usvoje održive prakse, poboljšaju produktivnost i doprinesu zaštiti životne sredine.

6.1. Izvori finansiranja iz javnog sektora

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MAFRD) je glavni davalac sredstava za poljoprivredni sektor. MAFRD pruža svoju podršku kroz dva glavna programa: program direktnih plaćanja i program grantova (investicijska shema).

Direktna Plaćanja

Program direktnih plaćanja (DP) jedan je od dva ključna programa podrške politika MAFRD-a. U nastojanju da podrži kosovske farmere u povećanju prihoda, proširenju veličina farmi i gajenju kvalitetnije i veće proizvodnje, MAFRD sprovodi DP program od 2009. godine (Bajrami & Ostapchuk, 2019). Glavni ciljevi programa obuhvataju povećanje konkurentnosti primarne poljoprivredne proizvodnje, povećanje prihoda farmi, povećanje prinosa, smanjenje uvoza, poboljšanje kvaliteta proizvoda i primenu standarda bezbednosti hrane, smanjenje troškova proizvodnje, proširenje kapaciteta prerade i intenziviranje ekonomizacije poljoprivrednih aktivnosti. Da bi postigao ove ciljeve, DP program implementira razna direktna plaćanja koja se fokusiraju na glavne poljoprivredne sektore u zemlji, uključujući žitarice, stočarstvo, hortikulturu, voćarstvo, pčelarstvo i ribarstvo.

Sva plaćanja su povezana sa obrađenom površinom, brojem životinja u stočarstvu ili isporučenom količinom i/ili kvalitetom preradi ili formalnim tržištima (Bajrami, 2016; Bajrami & Ostapchuk, 2019). Na primer, u 2023. godini program je obuhvatio ukupno 28 mera, sa ukupno planiranim budžetom od više od 40 miliona evra.

U pogledu podrške održivoj poljoprivredi, DP program uključuje samo jednu meru koja se može direktno povezati sa njom—meru DP za organsku poljoprivredu, koja podržava organsko gajenje kultura. Ova mera je opisana u nastavku.

Mera DP za Organsku Poljoprivredu

Prema Programu direktnih plaćanja za 2023. godinu, Kosovo ima značajan potencijal za razvoj organske poljoprivrede zbog tradicionalnih poljoprivrednih praksi, posebno u udaljenim ruralnim područjima, kao i visoke potražnje za ovim proizvodima na tržištima EU. Druge prednosti podrške ovom podsektoru uključuju zaštitu životne sredine i održavanje dobrih uslova tla. Cilj ove mere direktnog plaćanja je povećanje prihoda farmera, obezbeđivanje kontinuiranog održavanja površina za organsku proizvodnju i poboljšanje konkurentnosti. Specifični ciljevi uključuju proširenje površina organske proizvodnje, poboljšanje kvaliteta proizvodnje, smanjenje troškova proizvodnje i povećanje izvoza organskih proizvoda. Farmeri moraju posvetiti najmanje 0,10 hektara za organsku proizvodnju ili biti u fazi konverzije i obezbediti dokaze ili sertifikaciju o organskom statusu od tela za sertifikaciju akreditovanog od strane EU. Subvencija se dodeljuje po hektaru: 50 €/ha za površine u fazi konverzije i 100 €/ha za površine sertifikovane za organsku proizvodnju, pored osnovne subvencije za određene kulture, kao što su, na primer, 150 €/ha za pšenicu, 500 €/ha za povrće iz otvorenog polja i 450 €/ha za lekovite i aromatične biljke i biljke za med.

Prema Strategiji za poljoprivredu i ruralni razvoj 2022-28, uz javnu podršku za organsku poljoprivredu koja se sprovodi od 2016. godine, 480 ha lekovitih i aromatičnih biljaka je sertifikovano u organskom sistemu poljoprivrede, sa ukupno 35 proizvođača, a postoji 522,47 ha gajenih tikvica za proizvodnju organskog ulja i 34,07 ha organskih oraha.

Još jedna mera koja se delimično može povezati sa održivom proizvodnjom je još jedan program direktnih plaćanja koji podržava gajenje lekovitih i aromatičnih biljaka (MAP) i biljaka za proizvodnju meda. Ova mera je takođe opisana u nastavku.

Mera direktnih plaćanja za lekovite i aromatične biljke (MAP) i biljke za med

Podrška direktnim plaćanjima za lekovite, aromatične biljke (MAP) i biljke za proizvodnju meda u Kosovu ima za cilj proširenje površina pod ovim biljkama, povećanje izvoza u zemlje EU i očuvanje

prirodnih resursa zemlje. Sektor MAP-a pokazuje pozitivan trend razvoja sa rastućim izvozom u EU. Ovaj sektor je takođe značajan za agro-industriju i pčelarstvo, s obzirom na to da mnoge od ovih biljaka služe kao izvori meda (biljke za med). Trenutno se u Kosovu gaji oko 500 hektara MAP i biljaka za med, sa približno 45 različitih vrsta MAP-a. Podrška direktnim plaćanjima ima za cilj održavanje postojećih površina pod kultivacijom i proširenje novih. Cilj politike je povećanje prihoda farmera, osiguranje kontinuiranog održavanja zasađenih površina i poboljšanje konkurentnosti.

Specifični ciljevi uključuju proširenje površina za MAP i biljke za med, povećanje prinosa, poboljšanje kvaliteta proizvodnje, smanjenje troškova proizvodnje, povećanje izvoza MAP-a i povećanje proizvodnje meda. Farmeri moraju gajiti najmanje 0,10 hektara MAP ili biljaka za med kako bi se kvalifikovali za subvenciju, koja se dodeljuje po stopi od 450 € po hektaru. Ukupno se podržava 21 glavna vrsta MAP i biljaka za med koje se gaje u Kosovu, uključujući kamilicu, koprivu, origano, mentu, žalfiju, slez, lavandu i druge.

Ova mera direktnih plaćanja koja podržava gajenje lekovitih i aromatičnih biljaka (MAP) i biljaka za med može se povezati sa održivom poljoprivredom i imati pozitivne efekte na životnu sredinu. Ove biljke često zahtevaju manje hemijskih inputa, poboljšavaju biodiverzitet i doprinose zdravlju tla. Pored toga, mogu podržati populacije oprašivača, poboljšati ekosistemsku uslugu i promovisati prakse održivog upravljanja zemljištem, čime doprinose ukupnoj održivosti životne sredine.

Ipak, važno je napomenuti da, osim mere koja podržava organsku poljoprivredu, direktna plaćanja nisu povezana sa bilo kojim ekološkim uslovom, a trenutno ne postoje agri-ekološke mere ili bilo koja mera direktnih plaćanja uslovljena ekološkim ili održivim poljoprivrednim praksama u Kosovu.

Investicione šeme

Program grantova podržava investicije u primarnom sektoru, ali i u prerađivačkoj industriji, kao i diversifikaciju farmi i razvoj preduzeća. Takođe, podržana je priprema i implementacija strategija lokalnog razvoja - LEADER pristup. U 2023. godini, planirani budžet za program grantova dostigao je gotovo 25 miliona evra.³⁰

MAFRD program grantova je strukturiran oko nekoliko ključnih mera, a podrška varira u zavisnosti od specifične aktivnosti ili podsektora. U pogledu održive poljoprivrede, program grantova MAFRD uključuje sledeće mere:

- **Mera 1:** Nudi dodatne poene za instalacije solarnih panela i zahteva obavezne septičke jame. Takođe podržava investicije u napredne sisteme za navodnjavanje i protivgradne sisteme, ako to farmer želi.³¹
- **Mera 3:** Instalacija solarnih panela je obavezna, dok su investicije u postrojenja za prečišćavanje vode preporučene. Dodatni poeni se dodeljuju za preporučene održive investicije.³²

³⁰ Prema intervjuu sa ključnim informantima (KII) sa zvaničnikom MAFRD-a, Plan za poljoprivredu i ruralni razvoj (ARDP) 2023–2027 trenutno ne uključuje sheme grantova za održivu poljoprivredu. Ipak, MAFRD pregovara sa GIZ-om o uspostavljanju mere podrške u iznosu od 5 miliona evra za grant shemu za 2025. godinu fokusiranu na održivu poljoprivredu, koja će obuhvatiti dve mere: agro-ekologiju i organsku poljoprivredu.

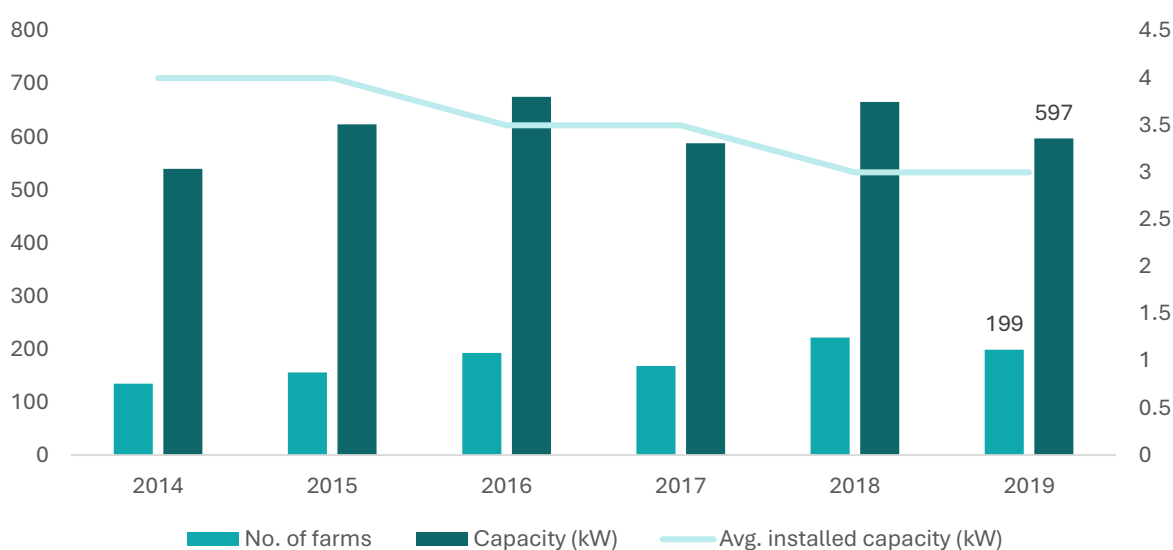
³¹ https://azhb-rks.net/repository/docs/2023_11_08_034631_Udhezuesi_per_aplikues_Masa_1-Investimet_ne_astete_fizike_te_ekonomive_familjare.pdf

³² https://azhb-rks.net/repository/docs/2023_10_30_075928_Udhezuesi_per_Aplikues_Masa_3_-_Investimet_ne_astete_fizike_ne_perpunimin_dhe_tregtimin_e_produkteve_bujqesore.pdf

- **Mera 7:** Podržava investicije u male objekte, kao što su postrojenja za prečišćavanje i solarni paneli, koji su povezani sa poljoprivrednim aktivnostima i malom preradom.³³

Na primer, solarni paneli su postali uobičajena praksa koja je podržana kroz shemu grantova. Prosečne instalirane kapacitete obnovljive energije (solarnih panela) po jedinici farmi/agribiznisa kreću se od 3 do 4 kW.³⁴ Samo u periodu od 2014. do 2019. godine, u solarne panele je uloženo više od 6,6 miliona evra, dostigavši ukupnu kapacitet od preko 3.690 kW. Na slici ispod prikazan je broj korisničkih jedinica – farmi/agribiznisa, kapacitet instaliran po godini i prosečan kapacitet instaliran po jedinici. Kao što je prikazano na slici ispod, tokom ovog perioda došlo je do stalnog smanjenja prosečnog instaliranog kapaciteta po jedinici iz godine u godinu.

Slika 1: Broj i Kapacitet Solarnih Panele na Podržanim Farmama, 2014-2019³⁵

6.2. Izvori Finansiranja iz Privatnog Sektora

Privatni sektor nudi relevantne opcije finansiranja usmerene ka zelenim inicijativama, prvenstveno kroz bankarske proizvode kao što su krediti i sheme garancija kredita povezane sa podrškom održivim inicijativama direktno ili indirektno.

Bankarski Proizvodi

Finansiranje iz privatnog sektora za održive inicijative u poljoprivrednom sektoru na Kosovu prvenstveno obezbeđuju banke i mikrofondacije (MFI). Dok komercijalne banke nude poljoprivredne kredite ³⁶ (Agro Kredite) kao deo svojih standardnih proizvoda, **ne postoje**

³³ [https://azhb-](https://azhb-rks.net/repository/docs/2023_10_30_075811_Udhezuesi_per_Aplikues_Masa_7_Diversifikimi_i_fermes_dhe_zhvillimi_i_biznesit_.pdf)

[rks.net/repository/docs/2023_10_30_075811_Udhezuesi_per_Aplikues_Masa_7_Diversifikimi_i_fermes_dhe_zhvillimi_i_biznesit_.pdf](https://azhb-rks.net/repository/docs/2023_10_30_075811_Udhezuesi_per_Aplikues_Masa_7_Diversifikimi_i_fermes_dhe_zhvillimi_i_biznesit_.pdf)

³⁴ https://www.mbpzhr-ks.net/repository/docs/STRATEGJIA_20222028_FINAL_ENG_Web_Noprint_final_PDF.pdf

³⁵ Konstrukcija autora sa podacima preuzetim iz https://www.mbpzhr-ks.net/repository/docs/STRATEGJIA_20222028_FINAL_ENG_Web_Noprint_final_PDF.pdf

³⁶ Kreditne kartice su još jedna opcija finansiranja koju nudi nekoliko komercijalnih banaka za kupovinu inputa.

specijalizovani krediti koji su posebno prilagođeni praksama održive poljoprivrede. Neke komercijalne banke pružaju ekološke kredite, ali su oni obično usmereni na renoviranje stanova ili kuća, a ne na poljoprivredne inicijative. Nasuprot tome, hitni krediti obično finansiraju mikrofondacije.

Kosovski Fond Za Garanciju Kredita je nezavisna institucija koja poboljšava pristup finansijama za mikro i srednje preduzeća pružanjem kreditnih garancija finansijskim institucijama, sa ciljem podrške preduzetništvu, povećanju domaće proizvodnje, kreiranju radnih mesta i podsticanju ukupnog ekonomskog razvoja. Imaju nekoliko kreditnih garancijskih programa. **Prozor za zelenu obnovu i mogućnosti (GROW)** ima za cilj da pomogne preduzećima u ulaganju u obnovljive izvore energije (RE) i energetske efikasnosti (EE). Međutim, njegova primena u poljoprivredi je minimalna, bez prijavljenih slučajeva korišćenja ovih sredstava.

Pored toga, finansiranje lanca vrednosti je primenjeno kroz određene komercijalne banke, koje nude finansiranje povezano sa centrima za otkup i prerađivačima. To je dovelo do uspešnih ulaganja u nove voćnjake malina sa sertifikovanim sadnicama i sistemima za kapljično navodnjavanje, kao i programa za kupovinu junica za mlečne farme. Ipak, uprkos ovim naporima, i dalje postoji značajan nedostatak prilagođenih finansijskih proizvoda koji posebno podržavaju održivu poljoprivredu.

6.3. Ostali izvori finansiranja

Još jedan važan izvor zelenog finansiranja u poljoprivredi dolazi od međunarodnih organizacija, donatorskih agencija i multilateralnih razvojnih banaka, kao i nevladinih organizacija (NVO), koje nude razne opcije finansijske podrške za promovisanje održivih praksi u poljoprivrednom sektoru.

Multilateralne razvojne banke

Grupa Svetske banke aktivno promoviše održivu poljoprivredu u Kosovu pružajući finansijska sredstva, savetodavne usluge i podršku finansijskim i javnim institucijama. Na primer, postoje inicijative od strane Međunarodne finansijske korporacije (IFC), članice Svetske banke, koje se odnose na održivu poljoprivredu. U tom smislu, u poslednjih nekoliko godina, pristup IFC-a fokusirao se na dva ključna područja: izgradnju kapaciteta i razvoj proizvoda. Obučavali su osoblje finansijskih institucija kako bi bolje razumelo i upravljalo poljoprivrednim rizicima, kao i sarađivali sa bankama na dizajniranju finansijskih proizvoda prilagođenih potrebama poljoprivrednih klijenata. Ovi proizvodi uključuju finansiranje poljoprivredne mehanizacije, sistema protiv grada, kapljičnog navodnjavanja, fertigacije, mlečnih krava i solarnih panela, često povezanih sa poljoprivrednim osiguranjem kako bi pomogli bankama da efikasnije upravljaju rizicima.

Pored toga, IFC je na tržište uveo sistem poljoprivrednog osiguranja koji ima za cilj smanjenje rizika i olakšavanje boljeg donošenja odluka za farmere. Takođe se bave finansiranjem lanca vrednosti, radeći sa različitim zainteresovanim stranama—dobavljačima inputa, farmerima i prerađivačima—kako bi ojačali ceo poljoprivredni lanac vrednosti. Trenutni projekti, kao što su EU projekat održivog finansiranja i projekat skladišnih i poljoprivrednih čekova, dodatno naglašavaju ulogu IFC-a u unapređenju održivih poljoprivrednih praksi u Kosovu.

Slično tome, **Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) deluje na Kosovu s fokusom na promovisanje održivog ekonomskog razvoja kroz investicije u različite sektore.** Njeni glavni proizvodi uključuju finansiranje infrastrukture, energetske efikasnosti i rasta privatnog sektora. Nedavne inicijative zelenog finansiranja uključuju podršku projektima energetske efikasnosti,

kao što su investicije u energetske efikasnosti i obnovljive izvore energije od strane lokalnih domaćinstava i preduzeća, uključujući pomoć domaćinstvima da pređu sa tradicionalnih peći na drva na održivije sisteme grejanja, kao i finansiranje izolacije domova i energetski efikasnih prozora.

U poljoprivredi, primeri inicijativa uključuju finansiranje unapređenja mesne fabrike i proizvođača keksa kako bi se smanjila potrošnja energije i operativni troškovi. Još jedan primer je finansiranje maloprodajnih operacija u agribiznisu, uključujući otvaranje šest novih prodavnica, renoviranje sedam postojećih s održivim unapređenjima, i izgradnju modernog, održivo sertifikovanog logističkog centra. Takođe, EBRD je olakšala održivo finansiranje pružajući kredite lokalnim bankama, koje zatim podržavaju investicije u energetski efikasne tehnologije i rešenja obnovljivih izvora energije za poljoprivredne operacije.

Takođe, KfW razvojna banka (KfW) aktivna je na Kosovu sa projektima kao što su finansiranje solarne farme za povećanje kapaciteta obnovljive energije i podrška projektu daljinskog grejanja u Prištini kako bi se poboljšala energetska efikasnost i smanjile emisije.

Donatorske organizacije

Većina glavnih donatorskih organizacija uključena je u različite inicijative u poslednjim godinama, bilo direktno ili indirektno podržavajući napore u oblasti održive poljoprivrede. Neki od ključnih donatora uključuju Američku agenciju za međunarodni razvoj (USAID), Švajcarsku agenciju za razvoj i saradnju (SDC), Caritas, Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), Nemačku agenciju za međunarodnu saradnju (GIZ), Austrijsku razvojnu agenciju (ADA), Fond za razvoj zajednice (CDF), Danida i Kancelariju Evropske unije na Kosovu (EU).

Na primer, nedavna aktivnost USAID-a - USAID Kosovo Adapt Activity, koju finansira USAID, a sprovodi Tetra Tech, predstavlja petogodišnji program vredan 13 miliona dolara, čiji je cilj poboljšanje klimatske otpornosti u zajednicama i preduzećima na Kosovu. Inicijativa ima za cilj povećanje svesti i potražnje za klimatski otpornim inicijativama u javnom i privatnom sektoru, kao i poboljšanje kapaciteta Kosova za usvajanje i implementaciju podržavajućih politika i tehnologija. Fokusirajući se na identifikaciju ograničenja i mogućnosti, podizanje svesti i omogućavanje zainteresovanim stranama da uvedu klimatski otporne inicijative, program teži stvaranju otpornijeg okruženja i podsticanju ekonomske održivosti za građane Kosova. **Nedavne inicijative uključuju grant sheme za nevladine organizacije, privatne fondacije, univerzitete, kompanije i poslovne asocijacije za razvoj inicijativa koje promovišu usvajanje mera prilagođavanja i ublažavanja klimatskih promena, pri čemu se aktivnosti grantova kreću između 20.000 i 60.000 evra, za period od 12 do 24 meseca.**

Još jedan primer je Program integrisanog upravljanja vodnim resursima na Kosovu (IWRM-K), koji finansira Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC), a sprovodi Skat Consulting. Ovaj program je podržao **pojedinačne poljoprivrednike kroz konkurentske grant sheme usmerene na poboljšanje održivog upravljanja vodnim resursima**. Inicijative su se fokusirale na stočare, podržavajući izgradnju skladišta za stajnjak i obezbeđujući neophodnu mašineriju za raspršivanje tečnog i čvrstog stajnjaka po njivama.

Druga grant shema je bila usmerena na proizvođače malina i jabuka, nudeći grantove za podršku savremenim poljoprivrednim praksama koje su dizajnirane da smanje uticaj na životnu sredinu i poboljšaju kvalitet proizvodnje. Podrška je uključivala prilagođene savete, grantove i inovativnu opremu poput uMethos stanica za precizno navodnjavanje, koja smanjuje potrošnju vode i troškove, dok poboljšava efikasnost i prinos. Takođe, na osnovu analize tla, organizovane su

informativne sesije kako bi se pružile preporuke za dubrenje i rasporedi, čime se adresira zagađenje tla i poboljšava zdravlje useva.

Nevladine organizacije i drugi izvori

Na Kosovu, nevladine organizacije (NGO) igraju važnu ulogu u podršci održivoj poljoprivredi i održivom razvoju uopšte, prvenstveno kroz zagovaranje za razvoj politika i institucionalnu podršku. Na primer, nevladine organizacije poput Balkanske zelene fondacije (BGF) fokusiraju se na zagovaranje energetske efikasnosti i dekarbonizacije, kao i angažovanje mladih na inovativnim idejama koje promovišu napore u dekarbonizaciji.

Nevladine organizacije takođe sprovode male projekte, kao što su obezbeđivanje sistema za kap po kap navodnjavanje, malih staklenika i obuke za jačanje kapaciteta poljoprivrednika.

Uprkos ovim naporima, kao što su identifikovali ključni informanti kroz intervju i fokus grupe, Kosovo se suočava sa značajnim izazovima u implementaciji svojih dobro osmišljenih strategija³⁷ i nacionalnih planova za održivi razvoj i dekarbonizaciju. Jedna od glavnih prepreka je to što visoko obrazovani ljudi često rade za institucije koje predlažu, ali ne implementiraju politike, što ostavlja prazninu u sprovođenju ovih strategija. Ključna područja intervencije koja su identifikovala civilna društva uključuju promovisanje efikasne upotrebe energije, izolaciju, obnovljive izvore energije (kao što su solarna i vetroenergija) i formalno i neformalno obrazovanje o održivim praksama.

6.4. Alternativne mogućnosti finansiranja u okviru IPARD III programa

IPARD program Evropske unije igra značajnu ulogu u podršci poljoprivrednim sektorima zemalja Zapadnog Balkana (WB), uključujući Albaniju, Crnu Goru, Severnu Makedoniju, Srbiju i Tursku, pružajući finansijsku pomoć za modernizaciju poljoprivrednog sektora i poboljšanje konkurentnosti. Većina zemalja koje koriste IPARD program još uvek je u procesu implementacije IPARD II programa. Ipak, ove zemlje su takođe usvojile IPARD III program za period 2021-2027. Tri najčešće korišćene mere u svim zemljama su M1 (Investicije u fizička sredstva poljoprivrednih gazdinstava), M3 (Investicije u fizička sredstva u vezi sa preradom i marketingom poljoprivrednih i ribarskih proizvoda) i M7 (Diversifikacija farmi i razvoj preduzeća), iako se M7 ne implementira u Crnoj Gori. Mera M4 (Agro-okoliš, klima i organska poljoprivreda) prisutna je samo u Turskoj, iako sa skromnim finansiranjem³⁸. Kada su u pitanju održiva poljoprivreda i projekti vezani za zelenu ekonomiju, nije bilo specifičnih mera koje direktno podržavaju takve investicije. Međutim, investicije su izvršene korišćenjem uobičajenih mera pomenutih iznad. Tabela u nastavku prikazuje ključne investicije u ovom kontekstu, sa primerima iz Albanije, Severne Makedonije i Srbije.

³⁷ Strategija dekarbonizacije energetskog sektora. Nacionalni plan za energetiku i klimu. Nacionalni utvrđeni doprinosi (NDC).

³⁸ <https://seerural.org/wp-content/uploads/2024/03/agricultural-policy-developments-in-the-eu-pre-accession-countries-final-report.pdf>

Zemlja	Primeri investicija u zelenu ekonomiju u okviru prethodnog IPARD programa
Albanija ³⁹	Tokom perioda 2014-2020 u okviru IPARD II, implementirane su male komponente zelene ekonomije, uključujući fotonaponske panele, sisteme za tretman životinja i investicije u energetska efikasnost.
Severna Makedonija	Postojeće mere u prethodnom IPARD programu 2014-2020 za investicije u fizičku imovinu i diverzifikaciju podržavale su zelene inicijative, kao što su energetska efikasna mašina, bolji menadžment stajnjaka, efikasnija upotreba vode, obnovljiva energija i poboljšana efikasnost resursa na nivou farme. Tokom ovog perioda nije bilo mera za organsku poljoprivredu.
Srbija	Mera 1 podržavala je skladištenje i rukovanje stajnjakom, Mera 3 promovisala obnovljive izvore energije, dok je Mera 7 omogućavala kupovinu opreme za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora.

Sa IPARD III, EU ima za cilj da obezbedi korisničkim zemljama konkretnu finansijsku i tehničku podršku kako bi postigle uravnotežen teritorijalni razvoj, podizanjem socijalnih, ekoloških i ekonomskih standarda u ruralnim područjima. Program nastoji da:

- Poveća konkurentnost i održivost sektora poljoprivredno-prehrambene industrije kroz izgradnju poljoprivrede koja može konkurisati na tržištu,
- Promoviše održivo upravljanje prirodnim resursima, i
- Ojača otpornost na klimatske promene⁴⁰.

Nove mere u okviru nedavno usvojenog IPARD III (2021-2027) za zemlje u procesu pristupanja uključuju: agro-ekologiju, klimu i organsku poljoprivredu (M4), sprovođenje lokalnih razvojnih strategija kroz LEADER pristup (M5), investicije u ruralnu javnu infrastrukturu (M6), unapređenje veština i kompetencija (M8), savetodavne usluge (M10), i pošumljavanje i zaštitu šuma (M11). U okviru mere „Agro-ekologija, klima i organska poljoprivreda“, sve zemlje Zapadnog Balkana (WB6) nude različite agro-ekološke investicione opcije, pri čemu je **organska poljoprivreda** najčešća.⁴¹ Specifične podmere za M4 navedene su u tabeli ispod.

³⁹ <https://seerural.org/wp-content/uploads/2024/03/agricultural-policy-developments-in-the-eu-pre-accession-countries-final-report.pdf>
<https://ipard.gov.mk/wp-content/uploads/2024/07/AIR-2023.pdf>
<https://uap.gov.rs/wp-content/uploads/2024/02/Annual-Implementation-Report-on-IPARD-II-Programme-for-2022.pdf>

⁴⁰ https://agriculture.ec.europa.eu/international/international-cooperation/enlargement/pre-accession-assistance/overview_en

⁴¹ Zhang, Fang; Zorya, Sergiy; Zivkov, Goran. 2024. Greening Agriculture in the Western Balkans. Washington, DC: World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/41843>

	Albanija	Crna Gora	Severna Makedonija	Srbija
IPARD III M4 Podmere: 42	Organska proizvodnja (samo za voće i povrće, lekovito bilje i vinograde)	Održivo korišćenje planinskih pašnjaka	Zeleni pokrivač višegodišnjih kultura	Plodored na obradivom zemljištu
	Konverzija lokalnih rasa sitne stoke: ovce i koze	Organska proizvodnja	Plodored povrća	Suzbijanje korova u višegodišnjim zasadima
		Genetički resursi u poljoprivredi	Organska proizvodnja	Osnivanje i održavanje traka za oprašivače
				Održivo upravljanje livadama i pašnjacima

Generalno, IPARD III nudi nekoliko mogućnosti za unapređenje održive poljoprivrede. Program otvara potencijal za uvođenje zelenijih pristupa, posebno kroz nove mere usmerene na agroekologiju, organsku proizvodnju, šumarstvo, i prilagođavanje klimatskim promenama i njihovo ublažavanje, kao i kroz savetodavne usluge. Implementacija podmera M4 mogla bi igrati ključnu ulogu u poboljšanju ekološke svesti u poljoprivredi jačanjem kapaciteta institucija da efikasno primenjuju agroekološke mere, upoznavanjem poljoprivrednika sa ovim praksama, i povećanjem znanja zainteresovanih strana⁴². Za Kosovo, kada se postigne akreditacija, IPARD III Program predstavlja obećavajuću priliku za alternativno finansiranje u poljoprivrednom sektoru. Ovaj program mogao bi obezbediti sredstva poljoprivrednicima i agribiznisima za ulaganja u infrastrukturu, opremu i održive prakse, omogućavajući im povećanje produktivnosti i ispunjavanje standarda EU.

7. Mogućnosti/preporuke za podršku održivom i zelenom tranziciji

Poljoprivredni sektor Kosova se nalazi na kritičnoj tački dok pokušava da pređe na održivije prakse u skladu sa standardima Evropske unije i globalnim ekološkim ciljevima. I pored značajnog napretka, ostaju veliki izazovi, uključujući fragmentaciju vlasništva nad zemljom, zastarelu infrastrukturu, ograničen pristup finansijama, i nedostatak svesti među poljoprivrednicima o prednostima održivosti. Da bi se ovi problemi rešili, neophodan je sveobuhvatan pristup koji

⁴² “Zhang, Fang; Zorya, Sergiy; Zivkov, Goran. 2024. Greening Agriculture in the Western Balkans. Washington, DC: World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/41843>

⁴³ <https://www.greenpolicyplatform.org/sites/default/files/downloads/best-practices/Greening%20Agriculture%20in%20the%20Western%20Balkans.pdf>

uključuje unapređenje tehničke obuke, povećanje svesti, poboljšani pristup tržištu, i bolju usklađenost politika sa direktivama EU. Korišćenjem međunarodne saradnje, finansijskih mehanizama i inovativnih tehnologija, Kosovo može izgraditi otporniji, konkurentniji i ekološki održiviji poljoprivredni sektor koji ne samo da poboljšava životne uslove svojih poljoprivrednika, već i doprinosi širim ekonomskim i ekološkim ciljevima zemlje.

U nastavku su neke preporuke i sugestije za podršku tranziciji ka održivoj poljoprivredi u Kosovu:

Povećati tehničku obuku i podršku za poljoprivrednike

Kontinuirani programi obuke:

- **Prilagođena edukacija:** Razviti programe obuke posebno dizajnirane za različite tipove poljoprivrednih operacija (npr. mala vs. velika gazdinstva, organska vs. konvencionalna). Ovi programi bi trebali obuhvatiti širok spektar tema, uključujući upravljanje zdravljem tla, integrisano upravljanje štetočinama (IPM), očuvanje vode, korišćenje obnovljivih izvora energije i strategije otpornosti na klimatske promene..
- **Praktične radionice:** Organizovati praktične radionice i terenske demonstracije kako bi se poljoprivrednicima pokazalo kako da implementiraju održive prakse. Ovo može uključivati demonstracije o tome kako postaviti i upravljati sistemima organske kompostiranja, instalirati i održavati solarne panele ili optimizovati sisteme kapanja za navodnjavanje.

Savetodavne usluge:

- **Lokalni savetodavni centri:** Osnovati savetodavne centre unutar opština gde poljoprivrednici mogu dobiti stručne savete o održivim praksama u poljoprivredi. Ovi centri bi mogli pružati redovne informacije o novim tehnologijama, tržišnim trendovima i najboljim praksama u održivosti.
- **Mobilne savetodavne jedinice:** Kreirati mobilne savetodavne jedinice koje mogu posetiti gazdinstva kako bi ponudile personalizovane savete i tehničku podršku, pomažući poljoprivrednicima da reše specifične probleme vezane za održive prakse.

Povećanje Svesti i Znanja

Kampanje za podizanje svesti:

- **Ekološke i ekonomske koristi:** Pokrenuti kampanje koje ističu dvostruke koristi održivih praksi: poboljšanje životne sredine i povećanje profitabilnosti farmi. Koristiti priče o uspehu iz Kosova ili sličnih regiona kako bi se pokazalo kako održive prakse mogu dovesti do većih prinosa, bolje kvalitete proizvoda i povećanog pristupa tržištu.
- **Društvene mreže i digitalne platforme:** Iskoristiti društvene mreže, veb sajtove i mobilne aplikacije kako bi se dosegla šira publika, uključujući mlađe farmere. Kreirati zanimljiv sadržaj, kao što su video zapisi, infografike i interaktivni alati koji objašnjavaju održive poljoprivredne prakse

Udruženja farmera::

- **Izgradnja kapaciteta:** Obezbediti obuke i resurse za jačanje udruženja farmera, omogućavajući im da igraju aktivniju ulogu u promociji održivih praksi. To bi moglo uključivati obuke u liderstvu, komunikaciji i zagovaranju, kao i tehničke veštine u održivoj

poljoprivredi. Ovo bi takođe bilo relevantno za mlade profesionalce, bilo uključivanjem održive poljoprivrede u trenutne kurikule na univerzitetima sa Fakultetom poljoprivrede ili razvojem njihovih veština kroz prilagođene programe obuke.

- **Mreže učenja među vršnjacima:** Podsticati formiranje mreža učenja među vršnjacima unutar ovih udruženja, gde farmeri mogu deliti iskustva, izazove i rešenja vezana za održivu poljoprivredu.

Poboljšanje pristupa finansijama i ekonomskim podsticajima

Prilagođene šeme grantova:

- **Povezivanje grantova sa metrikama održivosti:** Modifikovati postojeće šeme grantova kako bi nagradile prakse koje poboljšavaju održivost, kao što su smanjenje hemijskih inputa, očuvanje vode i zaštita biodiverziteta. Osigurati da su ovi grantovi uslovljeni merljivim ishodima, kao što su smanjenje korišćenja pesticida ili poboljšanje zdravlja tla.
- **Ciljane subvencije:** Uvesti subvencije za specifične održive prakse, kao što su organska sertifikacija, instalacija sistema za obnovljive izvore energije ili usvajanje tehnologija precizne poljoprivrede. Ove subvencije bi trebalo da pokriju značajan deo početnih troškova kako bi se ove prakse učinile pristupačnijim.

Pristup kreditima:

- **Razvoj zelenih kreditnih proizvoda:** Saradnja sa finansijskim institucijama na kreiranju kreditnih proizvoda posebno za ulaganja u održivu poljoprivredu, kao što su kupovina organskih semena, sistema za obnovljive izvore energije ili tehnologija za navodnjavanje koja štedi vodu. Ovi krediti mogli bi imati niže kamatne stope ili duže periode otplate kako bi bili atraktivniji. Pored toga, alternativno finansiranje kroz banke, posebno zeleni krediti, moglo bi se uključiti kao komplementarni izvor finansiranja za MAFRD grantove. Ovaj pristup bi olakšao postepeni prelaz sa direktnog državnog finansiranja na komercijalne finansijske mehanizme, podstičući dugoročna ulaganja i inovacije u poljoprivrednom sektoru.
- **Šeme garancija za kredite:** Proširiti postojeće šeme garancija za kredite kako bi se smanjio percipirani rizik za banke prilikom davanja kredita farmerima koji prelaze na održive prakse. Ovo bi moglo biti povezano sa tehničkom podrškom kako bi se osiguralo da su ova ulaganja uspešna.

Jačanje pristupa tržištu za održive proizvode

Razvoj zasnovan na tržištu:

- **Sertifikacija i brendiranje:** Podržati farmere u sticanju organskih ili sertifikata održivosti, što može otvoriti pristup tržištima sa višim cenama, posebno u EU. Kreirati nacionalni brend za održive i organske proizvode sa Kosova kako bi se poboljšala vidljivost i tržišna atraktivnost.
- **Trgovinske manifestacije i promocija izvoza:** Organizovati učešće na međunarodnim trgovinskim sajmovima i događajima za promociju izvoza kako bi se predstavili održivi poljoprivredni proizvodi sa Kosova. Ovo može pomoći farmerima da se povežu sa kupcima koji su spremni da plate više za sertifikovane održive proizvode.

Podrška vrednosnim lancima

- **Razvoj infrastrukture:** Uložiti u infrastrukturu koja podržava ceo vrednosni lanac, od proizvodnje do prerade do tržišta. To može uključivati uspostavljanje lokalnih postrojenja za preradu, hladnjača i transportnih mreža koje su dostupne malim poljoprivrednicima.

Unapređenje političkih i regulatornih okvira

Usaglašenost sa standardima EU:

- **Harmonizacija politika:** Ubrzati napore da se poljoprivredne politike Kosova usklade sa standardima EU, fokusirajući se na oblasti poput regulative pesticida, upravljanja vodama i organske poljoprivrede. Ovo može uključivati reviziju postojećih zakona i propisa kako bi se odrazile direktive EU, kao i implementaciju novih politika koje promovišu održive prakse.
- **Podrška usklađivanju:** Obezbediti podršku farmerima i poljoprivrednim preduzećima u ispunjavanju ovih novih regulatornih zahteva, uključujući pružanje subvencija ili tehničke pomoći kako bi im se pomoglo da pređu na usklađenost.

Podsticanje održivih praksi:

- **Regulatorni podsticaji:** Uvesti propise koji zahtevaju ili podstiču održive prakse, kao što su obavezna rotacija useva ili davanje poreskih olakšica farmama koje koriste obnovljive izvore energije. Ovi propisi bi trebali biti podržani snažnim mehanizmima za sprovođenje kako bi se osigurala usklađenost.
- **Procene uticaja na životnu sredinu:** Učinjenje procena uticaja na životnu sredinu obaveznim za velike poljoprivredne projekte, sa fokusom na metrike održivosti kao što su efikasnost korišćenja vode, uticaj na biodiverzitet i karbonski otisak.

Promocija istraživanja i inovacija

Podrška istraživanju:

- **Istraživački grantovi:** Obezbediti grantove univerzitetima i istraživačkim institucijama za proučavanje praksi održive poljoprivrede i razvoj novih tehnologija koje se mogu primeniti u jedinstvenom ekološkom i ekonomskom kontekstu Kosova.
- **Pilot projekti:** Finansirati pilot projekte koji testiraju nove tehnologije ili prakse održive poljoprivrede u stvarnim uslovima, sa ciljem širenja uspešnih inicijativa.
- **Obrazovanje:** Povećati uključenost održive poljoprivrede u srednjoškolskim i univerzitetskim kurikulumima kako bi se podigla svest o značaju održive poljoprivrede.
- **Saradnja:** Jačati saradnju među ključnim zainteresovanim stranama za multidisciplinarnu istraživačke studije i projekte inovacija u održivoj poljoprivredi, kao i uspostaviti istraživačke grupe. Podsticati saradnju između akademske zajednice, biznisa, ministarstava i lokalnih vlasti kroz inovativne projekte fokusirane na održivu poljoprivredu.
- **Istraživački instituti:** Povećati sposobnost istraživačkih institucija da sprovedu projekte održive poljoprivrede usmerene na tržište. Veća saradnja između lokalnih istraživačkih institucija i međunarodne istraživačke zajednice.

- **Fondovi:** Fondovi posebno namenjeni istraživanju i inovativnim projektima u održivoj poljoprivredi, kao i učešću mladih istraživača. Zalaganje za povećanje finansiranja za istraživanje i inovacije od strane vlade i međunarodnih institucija. Usvajanje modela otvorene inovacije je ključno za uspešno finansiranje inovacija. Ovaj pristup promoviše saradnju između različitih institucija i zainteresovanih strana (privatni, javni i akademski sektor), omogućavajući finansiranje inovacija na klaster ili sektorskom nivou.

Budući programi finansiranja trebali bi efikasno koristiti model otvorene inovacije kako bi promovisali razmenu znanja i napredak u održivim poljoprivrednim praksama, osiguravajući da su inovativna rešenja zasnovana na praktičnim primenama i da koriste celom sektoru.

Ministarstvo industrije, preduzetništva i trgovine, preko KIESA-e, uvelo je tri nove šeme grantova u vrednosti od 2,5 miliona evra za mikro, mala i srednja preduzeća ove godine. Šema grantova pokriva kupovinu mašina za proizvodnju i preradu, sertifikaciju proizvoda i digitalizaciju poslovanja. Pored toga, Ministarstvo industrije, preduzetništva i trgovine planira da pokrene tri nove šeme grantova za promociju inovacija, turizma i razvoja zanatstva.

- **Politika:** Pобољшanje pravnog okvira za inovacije, prenos znanja i finansiranje naučno-istraživačkog rada u vezi sa održivom poljoprivredom. U budućnosti, usklađenost sa Evropskom strategijom za nauku 2021-2026 trebala bi se uzeti u obzir u različitim strateškim dokumentima o nauci. Implementacija i praćenje Nacionalnog naučnog programa Republike Kosovo 2023-2028, koji podstiče inovativne poljoprivredne tehnologije. Implementacija i praćenje Zakona o naučnoj inovaciji i prenosu znanja i tehnologije.
- Jačanje saradnje između Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije (MEST) i relevantnih ministarstava koja su odgovorna za motivaciju i promociju razvoja inovativnih aktivnosti. Implementacija i praćenje Zakona o naučno-istraživačkim aktivnostima radi ispunjavanja neophodnih uslova i obezbeđivanja sredstava za promociju istraživanja

Olakšavanje ulaganja u infrastrukturu i tehnologiju

Obnovljivi izvori energije:

- **Solarna energija:** Proširiti instalaciju solarnih panela sa fokusom na off-grid rešenja za udaljena područja i velike poljoprivredne operacije. Takođe, osigurati da instalirani kapacitet odgovara nivoima potrošnje farme i kvalitetu. Obezbediti obuke o instalaciji, održavanju i ekonomskim koristima obnovljivih izvora energije.
- **Energetska efikasnost:** Promovisati mere energetske efikasnosti, kao što su modernizacija sistema za navodnjavanje ili poboljšanje izolacije u skladištima, kako bi se smanjila potrošnja energije i troškovi.

Upravljanje vodama:

- **Unapređen sistem za navodnjavanje:** Podsticati usvajanje sistema kap po kap i drugih tehnologija koje štede vodu pružanjem subvencija, tehničke pomoći i demonstracijama njihove efikasnosti.

- **Sakupljanje i reciklaža vode:** Promovisati upotrebu sistema za sakupljanje kišnice i reciklažu otpadnih voda za navodnjavanje, posebno u oblastima sklonim oskudici vode. Ovi sistemi mogu biti integrisani u nove dizajne farmi ili adaptirani za postojeće operacije

Jačanje institucionalne podrške i upravljanja

Izgradnja kapaciteta:

- **Ojačavanje institucija:** Uložiti u jačanje kapaciteta državnih institucija odgovornim za poljoprivredu, životnu sredinu i ruralni razvoj kako bi se implementirale i sprovodile politike održive poljoprivrede. Ovo može uključivati programe obuke, povećanje broja zaposlenih i razvoj novih alata za praćenje i evaluaciju
- Podela za agro-okruženje u novoj organizacionoj šemi MAFRD-a može se u budućnosti obnoviti kao podela za održivu poljoprivredu, koja može obuhvatati agro-okruženje i organsku poljoprivredu.
- **Mehanizmi koordinacije:** Uspostaviti mehanizme za bolju koordinaciju između državnih agencija, NVO i privatnog sektora kako bi se olakšala podrška održivoj poljoprivredi. Ovo može uključivati stvaranje međuinstitucionalnih radnih grupa ili radnih timova fokusiranih na specifična pitanja održivosti.

Iskorišćavanje međunarodne saradnje i finansiranja

Međunarodna partnerstva:

- **Saradnja sa donatorima:** Nastaviti rad sa međunarodnim donatorima i razvojnim organizacijama kako bi se obezbedilo finansiranje i tehnička pomoć za projekte održive poljoprivrede. Fokusirati se na izgradnju partnerstava koja donose nove ekspertize, tehnologije i pristupe.
- **Učešće u regionalnim inicijativama:** Aktivnije se angažovati u regionalnim inicijativama poput Zelene agende za Zapadni Balkan, koja može obezbediti pristup dodatnim resursima, razmenu znanja i zajedničke projekte.

Pristup mehanizmima finansiranja:

- **Multilateralne razvojne banke:** Tražiti finansiranje od multilateralnih razvojnih banaka poput Svetske banke i EBRD-a za projekte velikih razmera koji mogu doneti značajna poboljšanja u održivosti, kao što su modernizacija sistema za navodnjavanje ili razvoj objekata za obnovljive izvore energije.
- **Klima finansije:** Istražiti mogućnosti pristupa klimatskom finansiranju, kao što je Zeleni klimatski fond, kako bi se podržali projekti koji poboljšavaju otpornost na klimatske promene u poljoprivrednom sektoru. Ova sredstva mogu se koristiti za implementaciju praksi i tehnologija koje su prilagođene klimatskim promenama.

Preporučena područja intervencija za specifične sektore

Mlečni sektor:

- **Upravljanje stajnjakom:** Uložiti u objekte za skladištenje stajnjaka i opremu za njegovo raspršivanje. Pružiti edukaciju o ekološkim i produktivnim prednostima pravilnog upravljanja stajnjacima, uključujući smanjenje emisija metana i poboljšanje zdravlja tla.

- **Zahtevi tržišta:** Razviti izvozna tržišta koja zahtevaju održive prakse u mlekarstvu, kao što su visoki standardi dobrobiti životinja ili niska emisija ugljen-dioksida, kako bi se podstakli poljoprivrednici da usvoje ove prakse.

Povrće:

- **Zdravlje tla:** Promovisati korišćenje plodoreda, pokrovnih kultura i organskih đubriva za poboljšanje zdravlja tla. Pružiti obuku o prednostima očuvanja tla i dugoročnim dobitima u produktivnosti od održavanja zdravih tala.
- **Upravljanje pesticidima:** Edukovati poljoprivrednike o rizicima prekomerne upotrebe pesticida i đubriva, uključujući razvoj otpornosti štetočina i kontaminaciju životne sredine. Uvesti prakse integrisanog upravljanja štetočinama (IPM) kao alternativu.

Meke voće:

- **Otpornost na klimatske promene:** Podržati ulaganja u mreže protiv grada i digitalne sisteme navodnjavanja kako bi se zaštitili usevi od rizika povezanih sa klimatskim promenama, poput ekstremnih temperatura i nedostatka vode. Obezbediti subvencije ili kredite s niskim kamatnim stopama kako bi se pokrili visoki početni troškovi ovih tehnologija.
- **Organska tranzicija:** Podstaci veći broj poljoprivrednika da pređu sa integrisanog upravljanja štetočinama (IPM) na organsku proizvodnju pružanjem finansijske podrške, tehničke pomoći i pristupa tržištima koja traže organske proizvode.

Lekovite i aromatične biljke (MAP):

- **Grupne prijave za subvencije:** Olakšati grupne prijave za subvencije kako bi mali poljoprivrednici mogli kolektivno da ulažu u nove tehnologije, kao što su specijalizovana oprema za organsku proizvodnju ili zajednički pogoni za preradu
- **Svest potrošača:** Pokrenuti kampanje za podizanje svesti o prednostima organskih MAP-a među lokalnim potrošačima, pomažući u izgradnji domaćeg tržišta pored mogućnosti izvoza.

8. Prilog 1 – Spisak zainteresovanih strana

KII intervjuj	Učesnici FGD-a
MAFRD	Kosovo Association of Milk Producers (KAMP)
International Finance Corporation (IFC)	Kosovo Association of Dairy Processors;
Balkan Green Foundation	Organica;
Kosovski Kreditno Garantni Fond	Pepeko;
Input dealers (Agronomi, Agromarket, Agrohelp, Agroeko)	Mjedra e Kosoves
Caritas	AgroDev;
CNVP	EuroLona Dairy;
Care International	Aldi Dairy;
	Rudina Dairy Farm
	Agro Celina;
	Bliff & Agropduct Syne
	Eurofruti

9. Prilog 2 – Informacije o propisima

Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju br. 08/L-072 u relevantnom članu navodi da održivi razvoj poljoprivrede treba da se oslanja, pre svega, na ekološku upotrebu resursa, integrisanu poljoprivrednu proizvodnju, organsku poljoprivredu, implementaciju primenjenih istraživačkih i razvojnih projekata, saradnju sa naučnim institucijama i stvaranje savetodavnih usluga.

Zakon o organskoj poljoprivredi br. 04/L-085, koji je usvojen kao odgovor na Uredbu Saveta (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda, deo je trenutnog pravnog okvira Kosova. Glavni cilj ovog zakona je da obezbedi osnovu za održivi razvoj organske proizvodnje, dok istovremeno osigurava efikasno funkcionisanje tržišta, garantuje fer konkurenciju, osigurava poverenje potrošača i štiti interese potrošača.

Zakon o poljoprivrednom zemljištu br. 02/L-26 uređuje korišćenje, zaštitu, regulaciju i zakup poljoprivrednog zemljišta u cilju trajnog očuvanja i zaštite poljoprivrednog potencijala, zasnovanog na principima održivog razvoja.

Pored toga, MAFRD je pripremio sekundarnu legislativu za organsku poljoprivredu uz podršku projekta KosAgri i TAIEX stručnjaka. Na osnovu važećeg zakona, pripremljeno je osam administrativnih instrukcija.

Takođe je važno napomenuti da je MAFRD odobrio Nacionalni akcioni plan za organsku proizvodnju (NAOP) za period 2023–2026¹, koji je ključan za organsku poljoprivredu. Organska poljoprivreda se od većine pojedinaca s kojima smo razgovarali iz različitih sektora vidi kao put ka održivoj poljoprivredi.